

Преди да каже “Мир всем”, архиерейт сваля палиума, т.е. големия си омофор и митрата си, които носи в оная част, която някога била лития из улиците на Цариград. Той ги носел из улиците като висш чиновник на империята. После свалял тази консулска дреха и оставал гологлав, за да започне и извърши литургията с непокрита глава — право, което имат чедата Божии. Архиереите на древните патриархати поставят митрите си едва на отпуста.

СИМВОЛИКАТА

Средновековната църква дала символично значение на всеки елемент от разгледаната част на св. литургия. Тя започва с възгласа “Благословено царство Отца и Сина и Святаго Духа. . .”, защото чрез въчеловечаването на Сина Божи човечеството за първи път узна, че Бог е Троичен. Тъй като предстои да се извърши тайнството на Христовото въчеловечаване, в самото му начало трябва на света да се възвести Светата Троица. Трите синапти символизируют момента преди излизането на Господа на обществена проповед, когато се срещат Старият и Новият Завет. Малкият вход символизира излизането на Господ Иисус Христос на обществена проповед. Свещникът, носен пред св. Евангелие, символизира св. Иоан Предтеча; а св. Евангелие — Господ Иисус Христос. Посочвайки св. Евангелие на народа, свещенослужителят посочва Христа, излязъл отново на обществена проповед, затова певците пеят: “Приидите поклонимся и припадем ко Христу. . .”

ЛИТУРГИЯ НА СЛОВOTO

Свещеникът и дяконът са на горното място. Дяконът казва: “Вонмем.” Свещеникът благославя народа, като казва: “Мир всем.” Четецът отговаря: “И духови твоему”; и чете прокимена. Дяконът: “Премудрост.” Четецът съобщава от коя книга ще чете: “Из посланието на св. апостол Павла до. . . чтение.” Дяконът: “Вонмем.” Четецът прочита апостолското четиво.

Дяконът поднася на свещеника кадилницата, за да я благослови, като казва: “Благослови, владико, кадило.” Свещеникът благославя кадилото, като казва: “Благословен Бог наш. . .” Дяконът кади по приетия ред св. олтар, а от солея — и народа. През това време свещеникът седи на синтрона. Когато дяконът свърши каденето, свещеникът отива пред св. трапеза, поднася св. Евангелие на дякона. Дяконът казва тихо: “Благослови, владико, благовестителя святаго апостола и евангелиста (името).” Свещеникът: “Бог молитвами святаго славнаго, всехвалнаго апостола и евангелиста (името), да даст тебе глагол благовествующему силою многою, во исполнение евангелиа возлюбленнаго Сина Своего Господа нашего Иисуса Христа”. Дяконът: “Амин”; и тръгва към амвона. Свещеникът чете тихо молитвата пред евангелието: “Возсияй в сердцах наших, человеколюбче Владико, . . .” При архиерейска служба дяконът иска благословение гласно от амвона, а архиерейт гласно казва: “Бог молитвами. . .”

Когато четецът приключи апостолското четиво, свещеникът го благославя, като казва: “Мир ти читающему.” Певците пеят “Алилуйя”. Дяконът казва: “Премудрост, прости, услышим святаго евангелия”; а свещеникът: “Мир всем.” Дяконът: “От (името) святаго евангелия чтение.” Певците: “Слава Тебе, Господи, слава Тебе.” Свещеникът: “Вонмем.” Дяконът прочита евангелското четиво. Когато изчете четивото, свещеникът го благославя, като казва: “Мир ти благовествующему.” Певците отново пеят: “Слава Тебе, Господи, слава Тебе.” Свещеникът произнася проповед върху прочетените библейски четива.

Началният поздрав. Благословението на свещеника “Мир всем” преди прокимена е някогашният поздрав на свещенослужителя, с който се начевала древната литургия. До наши дни новоръкоположеният епископ започва своята литургия в тоя момент, като благославя народа и възглася: “Мир всем.” За това начало многократно говори св. Иоан Златоуст.

Старозаветното четиво. Църквата от най-дълбока древност е чела по време на св. литургия три библейски четива: старозаветно, апостолско и евангелско. Във Византия най-късно към VII в. старозаветното четиво било прехвърлено на вечернята, която символизира Стария Завет. В съвременните вечерни литургии могат да се посочат остатъци от древната практика: осмото, тринадесетото и петнадесетото старозаветно четиво от бденията на Рождество Христово, Богоявление и Великден, които са поместени преди апостола и евангелието на литургията; третото старозаветно четиво на вечернята на Велики четвъртък и старозаветното четиво на съботната утрень, която се извършва на Велики петък вечерта, са древните литургийни старозаветни четива. Извън тези случаи литургийното старозаветно четиво не е запазено в нашите богослужбни книги. Нужно е да се обясни защо осмо, тринадесето и петнадесето старозаветни четива. Типикът на Великата църква от X в. ни разкрива тайната. Там виждаме, че и при трите случаи редовно са се чели само седем четива. Осмото четиво на Рождественското бдение било литургийно и се е чело след трисветата песен. Петте четива (от 8 до 12) на Богоявленското бдение се чели в случай, че патриархът се забавял в двореца, където на тоя ден правел официално посещение. Тринадесетото четиво било литургийното, но се е чело само ако бдението се падало в събота или неделя. Седемте четива (от 8 до 14) на Великденското бдение, които сега се четат на Велика събота сутринта, са се чели в случай, че патриархът се забавял при извършването на кръщенията в баптистерия. Петнадесетото четиво било литургийното.

След преместването на старозаветното четиво на вечернята св. Църква е поставила на неговото място четене на актове от събори, например на 15 септември са се чели решенията на VI Вселенски събор, на 16 юли — решенията на IV Вселенски събор, а в неделята след 16 юли — решенията на събора против Север Антioxийски (536 г.).

Прокименът и алилуарият. В началния период между старозаветните и новозаветните четива се изпявали цели псалми. В зависимост от припева, с който те се изпявали, различаваме два вида псалми. Едните имали за припев стих от същия псалом. Този стих стоял преди текста на псалома, затова се наричал “прокимен” (на бълг. — пред текст). Другите имали за припев

“Алилуйя”, затова той се наричал “алилуарий”. Първите били поставени между старозаветното и апостолското четиво, а вторите — между апостолското и евангелското четиво. Когато старозаветното четиво било преместено на вечернята, прокименът останал да се изпява в началото на апостола. Той не е свързан с апостола, пред който сега е вписан за удобство, а зависи от седмичния ден, празника или владеещия глас. В зависимост от това различаваме три вида прокимени: всекидневни, празнични и неделни. Всекидневните зависят от това, на кого е посветен седмичният ден. Така прокименът на понеделник е “Ти правиш ангелите си ветрове” (Пс. 103:4); на вторник — “Праведникът ще се развесели в Господа...” (Пс. 63:11); на сряда — “Душата ми величае Господа...” (Лука 1:46); на четвъртък — “Техният звук се носи по цялата земя...” (Пс. 18:5); на петък — “Превъзнасяйте Господа, Бога нашего...” (Пс. 98:5); на събота — “Веселете се в Господа, и радвайте се, праведници...” (Пс. 31:11). Само дните на Светлата седмица имат специални прокимени.

Празничните дни имат специални празнични прокимени, например прокименът на Великден е: “Сей ден егоже сотвори Господ...” (Пс. 117:24). Неделните прокимени са свързани с владеещия глас. Следователно те са осем. Те се изреждат от Неделя на всички светии (глас 8) до Пета неделя на Великия пост. Цветница и Великден имат празнични прокимени, а неделите на св. Петдесетница — смесени. Неделните прокимени са: глас 1 — “Да бъде милостта Ти над нас, Господи...” (Пс. 32:22); глас 2 — “Господ е моя сила и песен...” (Пс. 117:14); глас 3 — “Пейте на нашия Бог, пейте...” (Пс. 46:7); глас 4 — “Колко са многобройни делата Ти, Господи...” (Пс. 103:24); глас 5 — “Ти, Господи, ще ни запазиш...” (Пс. 11:8); глас 6 — “Спаси, Господи, Твоите люде...” (Пс. 27:9); глас 7 — “Господ ще даде сила на Своя народ...” (Пс. 28:11); глас 8 — “Въздайте оброци на Вашия бог...” (Пс. 75:12).

В съвременната практика ние не пеем цял псалом, а четем два стиха от него: единият е прокименът, а другият — стих от същия псалом. Руснаците изпяват прокимена, а стиха — стихословят.

“Алилуйя” в древността имало пасхален характер (Откр. 19:1-7), затова било поставено във връзка със св. Евангелие. Римокатолиците са запазили този характер досега. Също и коптите. Първите вокализират последната му сричка, а вторите я пеят цели 15 минути — все в символ на вечната небесна радост. В Православната църква чинът на опелото в древността се схващал като пасхален, а “Алилуйя” се пее в постни дни не защото е пост, а защото светията не се е празнувал. Така че и в нашата Църква “Алилуйя” е запазило своя пасхален характер.

Подобно на прокимените различаваме три вида алилуарии: всекидневни, празнични и неделни. Първите зависят от деня, вторите — от празника, а третите — от владеещия глас. В съвременната практика ние не пеем алилуарий, а само припева му, т.е. само “Алилуйя”, освен на Велика събота, когато вместо “Алилуйя” пеем на глас 7: “Воскресни, Боже, суди земи: яко Ти наследихи во всех язицех” (Пс. 81:8); тогава певецът стихослови стиховете на същия псалом, а свещеникът хвърля цветя, останали от опелото Христово. Руснаците изпяват алилуария, който преди X в. се състоял от един стих, а

сега, по подражание на прокимена, от два стиха — алилуарий и един стих от същия псалом.

Новозаветните четива. Апостолът се чете от четец или дори от някой благочестив мирянин. Съвременният апостол съдържа пълен апракос, т.е. апостолски четива за всеки ден от Великден до Великия пост, а за периода на св. Четиридесетница — само за събота и неделя. Общите четива, които са включени във втория раздел на съвременния апостол, са се ползвали в миналото, когато апостолът съдържа кратък апракос в първия си раздел, т.е. апостолски четива за всеки ден от Великден до Петдесетница, а от Петдесетница до Цветница — само за събота и неделя. В празнични дни апостолът се чете от третия — празничния раздел, който обхваща празниците от 1 септември до 31 август. Апостолът съдържа перикопи от всички апостолски писания: Деяния, Съборни послания и Послания на св. апостол Павел.

В основата на първия — апракосния раздел на нашия съвременен апостол, лежат четивата на краткия апракос, който съдържа следните перикопи.

1. От Великден до Петдесетница — четива за всеки ден от книгата Деяния на св. апостоли по системата “lectio continua”.

2. От Петдесетница до Цветница — четива само за съботите и неделите от посланията на св. апостол Павел до Римляни, Коринтяни, Галатяни, Ефесяни, Колосяни, Солуняни, Тимотея и Евреите, разпределени така:

За съботите

I	до	X	след	Петдесетница	—	Рим.
XI	”	XIX	”	”	—	1 Кор.
XX	”	XXIV	”	”	—	2 Кор.
XXV	”	XXVII	”	”	—	Гал.
XVIII	”	XXX	”	”	—	Еф.
XXXI			”	”	—	Кол.
XXXII			”	”	—	1 Сол.
XXXIII			”	”	—	2 Тим.
XXXIV (Блудният син)			”	”	—	по избор
XXXV (Месопустна)			”	”	—	1 Кор.
XXXVI (Сиропустна)			”	”	—	Рим.
I до VI на Великия пост					—	Евр.

За неделите

I	до	VII	след	Петдесетница	—	Рим.
VIII	"	XIII	"	"	—	1 Кор.
XIV	"	XIX	"	"	—	2 Кор.
XX	"	XXII	"	"	—	Гал.
XXIII	"	XXVII	"	"	—	Еф.
XXVIII		XXX	"	"	—	Кол.
XXXI		XXXII	"	"	—	1 Тим.
XXXIII			"	"	—	2 Тим.
X		XXIV	"	"	—	1 Кор.
X		XXV	"	"	—	1 Кор.
X		XXVI	"	"	—	Рим.
I до V на Великия пост					—	Евр.

За да се получи съвременният пълен апракос за дните от понеделник до петък включително, през второто хилядолетие били прибавени следните перикопи:

От понед. на I седмица след Петдесетница	до	понед. на VI седмица	—	Рим.
От вторн. на VI	" "	" "	" сряда	" X " — 1 Кор.
От четв. на X	" "	" "	" сряда	" XIV " — 2 Кор.
От четв. на XIV	" "	" "	" сряда	" XVI " — Гал.
От четв. на XVI	" "	" "	" петък	" XVIII " — Еф.
От понед. на XIX	" "	" "	" понед.	" XXI " — Фил.
От вторн. на XXI	" "	" "	" петък	" XXII " — Кол.
От понед. на XXIII	" "	" "	" петък	" XXIV " — 1 Сол.
От понед. на XXV	" "	" "	" петък	" XXV " — 2 Сол.
От понед. на XXVI	" "	" "	" четв.	" XXVII " — 1 Тим.
От петък на XXVII	" "	" "	" сряда	" XXVIII " — 2 Тим.
От четв. на XXVIII	" "	" "	" петък	" XXVIII " — Тит
От понед. на XXIX	" "	" "	" вторн.	" XXXI " — Евр.
От сряда на XXXI	" "	" "	" четв.	" XXXII " — Иаков
От петък на XXXII	" "	" "	" четв.	" XXXIII " — 1 Петр.
От петък на XXXIII	" "	" "	" сряда	" XXXIV " — 2 Петр.
От четв. на XXXIV	" "	" "	" четв.	" XXXV " — 1 Иоан.
За петък на XXXV	" "	" "		" — 2 Иоан.
За понед. на XXXVI	" "	" "		" — 3 Иоан.
За вторник и четвъртък на XXXVI (Сирна седмица)				" — Иуда

I Неделя след Петдесетница (Неделя на всички светии) и VI Неделя на Великия пост (Цветница) имат празнични четива. В сряда и петък на Сирната седмица не се извършва литургия, затова не са предвидени литургийни четива.

През време на четенето на апостола в днешно време дяконът кади св. олтар, а от солея — и народа. Тази практика разсейва богомолците и не дава възможност да се внимава в апостолското четиво. Тя е от около XII в. Древните ръкописи дават възможност да проследим какво се крие под нея. В древността дяконът кадел само св. Евангелие, за да му отдаде дължимата почит, преди да прочете евангелското четиво. Когато преди четенето на евангелието били вмъкнати благословения и молитвата на евангелието, за да се печели време, дяконът почнал да кади евангелието от четирите страни на св. трапеза през време на четенето на апостола, а по-късно, по подобие на други кадения — всичко в св. олтар и извън него.

Молитвата на евангелието “Возсияй в сердцах наших...” намираме и като девета молитва на утренията. Тя липсва във византийския евхологий до към XIV–XV в. Взета е от Иакововата литургия. Съкращаването на алилуария и липсата на време преди евангелието станало причина тази молитва да се чете през време на апостола.

Първоначално дяконът сам вземал св. Евангелие от св. трапеза. Филотеевият устав предписва свещеникът да му го връчва. От XI в. се слага начало на съвременното благословение “Бог молитвами...”. През XII в. то е имало следната форма: “Господ даст глагол благовестующим силою многою” (Пс. 67:12). През XIII в. то било разширено още повече: “Господ даст глагол благовестующему силою многою, Бог сил възлюбленнаго (Пс. 67:12–13^a) Ему благодати всегда, нине и присно...” През XVI в. благословението на свещеника било в съвременната му форма.

Литургийното евангелие винаги се чете от дякона на амвона. В древността само на Великден патриархът четял евангелието от горното място, която практика се е запазила досега в Цариградската патриаршия на Второ възкресение.

В основата на първия раздел от нашето съвременно евангелие лежат четива от краткия апракос, който съдържал следните перикопи:

1. От Великден до Петдесетница — четива за всеки ден от евангелието на Иоан по системата “lectio continua”.
2. От Петдесетница до Нова година (23 септември) — четива само за събота и неделя от евангелието на Матей.
3. От Нова година до Великия пост — четива само за събота и неделя от евангелието на Лука.
4. От Великия пост до Цветница — четива само за събота и неделя от евангелието на Марк.

Самите евангелия са разпределени така:

1. От Великден до Петдесетница се чете евангелието от Иоан, с изключение на: Светли вторник, когато се чете Лука 24:12–35; на III Неделя, когато се чете Марк 15:43–47; 16:1–8; и на Възнесение, когато се чете Лука 24:36–53.
2. От Петдесетница до Цветница са предвидени четива само за събота и неделя от тримата синоптици, разпределени така:

За съботите

От I	до XVII	след Петдесетница	—	от Матей
От XVIII	до XXXV	”	”	— от Лука
На XXXVI		”	”	— от Матей
От I до V на Великия пост				— от Марк
На V седмица има евангелие и от Лука.				

За неделите

От I	до XVI	след Петдесетница	—	от Матей
От XVII	до XXXIV	”	”	— от Лука
От XXXV	до XXXVI	”	”	— от Матей
От I до V на Великия пост				— от Марк.

За да се получи съвременният пълен апракос за дните от понеделник до петък включително, през второто хилядолетие били прибавени следните перикопи:

От понед. на I седмица след Петдесетница до петък на XI седмица	— от Матей
От понед. на XII седмица след Петдесетница до петък на XVII седмица	— от Марк
От понед. след Неделя подир Въздвижение до петък на XII седмица	— от Лука
От понед. след XIII Неделя подир Въздвижение до петък на Месопустна седмица	— от Марк
Понеделник, вторник и четвъртък на Сиропустна седмица	— от Лука.

В днешно време ние четем литургийните евангелия, като спазваме следната система:

1. От Великден до Петдесетница се четат евангелските перикопи по Йоан в онзи ред, в който ги намираме вписани в изборното ни Евангелие. Изключение правят Светли вторник, III Неделя — на мирносиците, и Възнесение, в които дни евангелията са по евангелистите Лука и Марк.

2. От Свети Дух до Въздвижение се четат евангелските перикопи по Матей в онзи ред, в който ги намираме вписани в изборното ни Евангелие. То покрива 17 седмици, но от тях се четат толкова четива, колкото са необходими само до Неделя след Въздвижение. В Неделя на св. отци от шестте Вселенски събора (13–19 юли), в съботите и неделите преди (7–13 септември) и след (15–21 септември) Въздвижение се четат празнични евангелия от третия раздел на изборното ни Евангелие и се изоставят четивата от апракосната част.

3. От понеделник след Неделя подир Въздвижение до Рождество Христово се четат евангелски перикопи по Лука в онзи ред, в който ги намираме вписани в изборното ни Евангелие. Само за неделните дни се придържаме към следното правило: евангелието на IV Неделя след Неделя подир Въздвиже-

ние, т.е. евангелието за Сеяча, се чете в Неделята на св. отци от VII Вселенски събор, която се пада между 11 и 17 октомври; евангелието на V Неделя след Неделя подир Въздвижение, т.е. евангелието за богаташа и бедния Лазар, се чете между 30 октомври и 5 ноември, когато се пада Архангелова задушница; евангелието на XI Неделя след Неделя подир Въздвижение, т.е. евангелието за Голямата вечеря, се чете в Неделя на св. Праотци, която се пада между 11 и 17 декември; и евангелието на X Неделя след Неделя подир Въздвижение, т.е. евангелието за изцерението на свързаната от сатаната цели 18 години "дъщеря Авраамова", се чете в Неделя преди Неделя на св. Праотци. В останалите неделни дни се четат евангелските перикопи по Лука в онзи ред, в който ги намираме вписани в изборното ни Евангелие. Седмичните евангелия не се влияят от горните изменения, затова те се четат в онзи ред, в който са вписани в изборните ни Евангелия.

4. От Рождество Христово до отданието на Богоявление, в седмичните дни, се чете евангелието от Лука. В съботите и неделите преди (18–24 декември) и след (26–31 декември) Рождество Христово и преди (2–5 януари) и след (8–14 януари) Богоявление се четат празнични евангелия от третия раздел на изборното Евангелие и се изоставят четивата от апракосната част.

5. От отдание на Богоявление до началото на триодния период евангелските четива зависят от броя на неделите. Следователно: а) ако има една неделя, чете се евангелието от Лука на XV Неделя след Неделя подир Въздвижение и апостолът на XXXII Неделя; б) ако има две недели, четат се евангелията от Лука на XII и XV Неделя и апостолите на XXIX и XXXII Неделя; в) ако има три недели, четат се евангелията от Лука на XII, XIV и XV Неделя и апостолите на XXIX, XXXI, XXXII Неделя; г) ако има четири недели, след горните три евангелия се прибавя евангелието от Матей на XVII Неделя след Петдесетница и апостолът на XVII Неделя; д) ако има пет недели, пред евангелието от Матей на XVII Неделя се прибавя евангелието от Матей на XVI Неделя след Петдесетница и апостолът на XVI Неделя; е) ако има шест недели, пред евангелието от Матей на XVI Неделя се прибавя евангелието от Матей на XV Неделя след Петдесетница и апостолът на XV Неделя. Ако евангелието от Лука на XIV Неделя след Неделя подир Въздвижение е било прочетено през декември, то не се повтаря след отданието на Богоявление до триодния период, а се четат следващите четива по реда си. Когато след Неделя след Просвещение и триодния период има един-единствен неделен ден, евангелието от Лука на XII Неделя след Неделя подир Въздвижение се чете в края на предидущата година. Ако неделите са повече, то се чете между Неделя след Просвещение и триодния период.

6. От Неделя на митаря и фарисея до Великден евангелските четива се четат в онзи ред, в който ги намираме в апракосната част на изборните ни Евангелия.

7. В празнични дни се спазва следният ред: ако празникът се падне в седмичен ден, апостолът и евангелието са празнични; ако празнуван светия

се падне в неделен ден, апостолът е на светията, а евангелието — на неделата. Когато в неделен ден се паднат празниците: Рождението, Съборът и Отсичането на главата на св. Иоан Кръстител, св. апостоли Петър и Павел, св. 12 апостоли, св. Андрей, св. евангелисти Матей, Марк, Лука и Иоан, св. Отци на I-я, VI-я и VII-я Вселенски събори, св. Три светители (когато техният празник не се падне в триодния период), апостолът и евангелието са на светиите. При Богородичните празници (Рождество, Сретение, Благовещение и Успение) се спазва следният ред: а) ако Рождество Богородично се падне в неделя, апостолът и евангелието са на Неделя пред Въздвижение; б) ако Сретение Господне се падне в неделя, когато е извън триодния период, апостолът и евангелието са на празника, а ако неделата е триодна, на утренията се казва празничното литургийно евангелие, в литургията — апостолът на празника, евангелието — на триодната неделя; в) ако Благовещение се падне на III Неделя на Великия пост, апостолът е на Кръстопоклонна неделя, а евангелието на празника; ако то се падне на IV и V Неделя на поста, апостолът и евангелието са на празника; ако се падне на Лазарова събота или на Цветница, на утренията се казва празничното литургийно евангелие, а в литургията — апостолът на празника, а евангелието е на деня; ако Благовещение се падне на Велики четвъртък или на Цветница, на утренията се казва празничното литургийно евангелие, а в литургията — апостолът и евангелието на деня; ако се падне на Светли понеделник, вторник и сряда, апостолът и евангелието са на празника; г) на Успение Богородично и на отданието му апостолът и евангелието са на празника в какъвто и ден да се падне.

Проповедта. След прочитането на св. Евангелие свещенослужителят произнася проповед върху избран от него текст, взет от прочетените библейски четива. Проповедта е неотменна част на св. литургия (19 прав. на Пето-Шестия събор). Нейното място е в дидактическата част на литургията — тук се произнася тя в някои Църкви. По практически съображения у нас проповедта се произнася в края на тайнствената част на св. литургия, когато се предполага, че има повече богомолци.

ОБЩИ МОЛИТВИ НА ЦЪРКВАТА

В съвременната си форма литургията на оглашените завършва с четири синапти: сугуба ектения с нейната молитва “Господи Боже наш, прилежное сие моление приими от Твоих раб. . .”; ектенията за оглашените с главопреклонителната молитва “Господи Боже наш, иже на високих живий и на смиренния призирай. . .” или “Господи Боже наш, иже на небесех живий и призирай на вся дела Твоя. . .”, след което следва отпушането на оглашените; и две ектении за верните с техните молитви “Благодарим Тя, Господи Боже сил. . .” или “Ти, Господи, показал еси нам великое сие спасения тайнство. . .” и “Паки и многожди Тебе припадаем. . .” или “Боже, посетивий в милости и щедротах смирение наше. . .”.

Сугубата ектения с нейната молитва. Дяконът поднася на свещеника св. Евангелие. Свещеникът го целува и го полага върху сгънатия в илитона антиминос. Дяконът казва сугубата ектения “Рцем вси от всея души и от всего помишление нашего рцем”, свещеникът чете молитвата на сугубата ектения “Господи Боже наш, прилежное сие моление приими от Твоих раб...”. Тази молитва, макар някога да се е чела винаги когато се произнасяла сугубата ектения, в наши дни тя се е запазила само в чина на литургията. Тя и ектенията ѝ дават възможност да се види цялата синапта.

Тази синапта поставя три проблема: 1. Защо трите първи прошения се отличават по форма от следващите? 2. След кое прошение трябва да стои молитвата на сугубата ектения? 3. Как тази синапта е включена в литургията на оглашените, когато знаем, че Църквата е извършвала своите моления, след като е отправяла оглашените, готвещите се към просвещение, енергумените и каещите се?

Древните евхологии ни дават възможност да видим, че първите три прошения на съвременната сугуба ектения били част от прошенията на някогашната покаяна ектения, която имала следната форма:

“Да речем всички: Господи, помилуй!” (всички: “Господи, помилуй”).

“От цялата си душа и от цялото си помишление да речем: Господи, помилуй!” (всички: “Господи, помилуй”).

“Господи Вседържителю, Боже на нашите отци, молим Ти се, послушай и ни помилуй!” (всички: “Господи, помилуй”).

“Ти, Който не искаш смъртта на нас, грешните, ... молим Ти се, послушай и ни помилуй!” (всички: “Господи, помилуй”).

“За този храм... за епископа... за императорите... за армията... за града... за пътуващите... за благоразтворението на въздуха... за да се избавим... за предстоящите люде, които очакват от Тебе велики и богати милости, молим Ти се, послушай и ни помилуй!” (на всяко прошение все по един път: “Господи, помилуй”).

Крайното прошение било: “Помилуй нас, Боже, по голямата си милост, молим Ти се, послушай и ни помилуй!” (всички многократно: “Господи, помилуй”).

Докато всички пеели многократно “Господи, помилуй”, свещеникът четял молитвата на сугубата ектения.

В съвременната си форма сугубата ектения е запазила първите три и последното прошение, затова след първите три, които сега, след свързването на първото с второто (“Рцем вси от всея души...”), са станали фактически две, отговаряме с единично “Господи, помилуй”, а след последното прошение, което сега е наше трето, отговаряме с тройно “Господи, помилуй” и продължаваме да пеем тройно “Господи, помилуй” и при следващите прошения. Трябва да се знае, че “прилежное моление” (на гр. *ἐκτενής ἰκεσία*) е някогашното крайно прошение, т.е. “Помилуй нас, Боже, по голямата си милост...”. По названието на това прошение гърците наричат само тази литания — ектения, докато ние

ползваме това название за означаване на всички дяконски литании. Трябва да се съжалява, че първото и второто прошение са загубили своя смисъл, защото дяконът сега не казва какво да речем всички, а именно “Господи, помилуй”.

Правилното място на молитвата на сугубата ектения, запазена до нас само в литургията, е след третото прошение, т.е. след “Помилуй нас, Боже, по голямата си милост...”, както стои в гръцките евхологии, а не след четвъртото прошение, както стои в нашите служебници.

Апостолските постановления (IV в.), св. Иоан Златоуст (IV в.), Лаодикийският събор (IV в.), отците от Понт (IV–V в.), св. Максим Изповедник (VII в.) и св. Герман Цариградски (VII в.) не споменават да е имало през тяхно време сугуба ектения между проповедта и синаптата за оглашените. Това ще рече, че тази ектения с нейната молитва са били вмъкнати на това място между VII и VIII в., когато поради липса на оглашени тази част на литургията е претърпяла съществени изменения във Византия. Причината за вмъкването на тази синапта след прочитането на евангелието се крие във факта, че в древността във Византия три пъти в годината се извършвала покойна лития, която минавала през форума. Тук се четяло евангелие и се казвала сугубата ектения. Вероятно този обичай лежи в основата на нашата съвременна практика — след литургийното евангелие да се казва сугуба ектения.

В нашите служебници, след сугубата ектения, е поставена синапта за покойниците, произнасяна при заупокойни литургии. Намираме я в руските служебници, откъдето вероятно е преминала в нашите.

Ектенията за оглашените. Главопреклонителната молитва и отпушането на оглашените. Ектенията за оглашените е отправена към верните, освен първото и последното прошение. В първото оглашените се призовават да се помолят в себе си, а в последното — да преклонят главите си пред Господа, докато свещеникът прочете главопреклонителната молитва. Всички други прошения се отправят към верните, за да бъдат те ходатаи за оглашените пред Бога. Св. Иоан Златоуст казва, че молитвите на оглашените още “не са приети, нито представени от Христа, защото те не притежават още синовно дръзновение”.

Молитвата за оглашените в нашите две литургии е в две редакции. В Златоустовата тя е “Господи Боже наш, иже на високих живий и на смирения призираай...”, а във Василиевата — “Господи Боже наш, иже на небесех живий и призираай на все дела Твоя...”. Съдържанието им е същото — обръщението е към Бога, Който иска всички човеци да се спасят. Оглашените са преклонили глави в символ на това, че са готови да приемат Христовия ярем. Ефектите на предстоящото кръщение са баня на новороденото, прощение на греховете, негленният живот и съединението със съборната и апостолска Църква. При възгласа “Да и тии с нами славят пречестное и великопое имя Твое...” свещеникът разтваря антиминос. В древността дяконите са покривали голия жертвеник, върху който ще се принесе безкръвната жертва, с

покривка, която сега се е смалила и се нарича, както вече казахме, илитон.

Повторението на поканата “оглашени, изидите” идва от факта, че тя била произнасяна от двама дякони алтернативно. Сега, макар че се произнася от един дякон, той спазва древния обичай.

Предвид липсата на организирани оглашени, които да присъстват в храма, сега цялата тази част се чете тихо или се изпуска.

Ектенциите и молитвите на верните. Първата ектения на верните в нашия служебник е малка. Вместо последното прошение стои акламацията “Премудрост”. Руските служебници са верни на традицията от X до XII в., когато тази ектения съдържала много от прошенията на великата ектения. Във Филотеевия устав се предписва първите три прошения от великата ектения да се казват при първата молитва на верните, а от седмото до единадесетото прошение — при втората молитва на верните.

Първата молитва на верните е в две редакции. В Златоустовата литургия тя е “Благодарим Тя, Господи Боже сил. . .”, а във Василиевата — “Ти, Господи, показал еси нам великое сие спасения тайнство. . .”. Тази молитва се произнася от името на клира. Авторите са използвали Евр. 9:7, за да подкрепят идеята за посредничеството на клира, който принася Богу моления, молби и безкръвни жертви.

Втората ектения на верните в нашите служебници също е малка и завършва с “Премудрост”. Втората молитва на верните също е в две редакции. В Златоустовата литургия тя е “Паки и многожди Тебе припадаем. . .”, а във Василиевата — “Боже, посетивий в милости и щедротах смирение наше. . .”. В нея вече е представен и народът под образа на “молящимся с нами”.

Общите молитви след библейските четива са засвидетелствани още от св. Юстин Философ (ок. 150 г.). В 19-о прав. на Лаодикийския събор (363 г.) се казва, че литургията на словото завършва с три молитви на верните. Двете молитви са запазени на това място до наши дни. Третата, която била главопреклонителна, т.е. отпустителна, в една епоха, когато християните почнали да се въздържат от причастие и масово са напускали храма преди причестяването, била прехвърлена след Господнята молитва, за да се чете над излизащите от храма. Тя е съвременната наша главопреклонителна молитва, която е в две редакции. В Златоустовата тя е “Благодарим Тя, Царю невидимий. . .”, а във Василиевата — “Владико, Господи, Отче щедрот. . .”.

ПРОСКОМИДИЯ

В съвременната ни литургия проскомидията започва с проскомидийната песен “Иже херувими. . .”. Свещеникът, при отворени двери, чете пред св. трапеца молитвата на завесата “Никтоже достойн. . .”. После с вдигнати ръце към небето казва три пъти думите на херувимската песен и кади св. олтар, а от солея — и народа. Тогава с дякона се покланят пред св. трапеза, като казват: “Согреших Ти, Спасе, яко же блудний син. . .”; той целува св. антиминос и

св. трапеза, а дяконът — само св. трапеза, покланят се отново пред св. трапеза, като казват: “Боже, очисти мя, грешнаго. . .”; после се покланят един към друг и към народа и просят прошка от всички. Свещеникът и дяконът отиват на предложението. Дяконът: “Возми, владико.” Свещеникът целува покритите дарове, взема “въздуха” и го полага върху раменете на дякона, като казва: “В мире вземите руки ваша. . .” (Пс. 133:2). После му подава св. дискос и казва: “Свещенодяконство твое, да помянет Господ Бог во царствии Своем. . .” Дяконът поема дискоса и казва: “Свещенство твое, да помянет. . .” Свещеникът взема св. чаша и двамата извършват велик вход. Дяконът казва: “Благочестивий православний болгарский народ. . .” и влиза в св. олтар. Когато стигне до средата на храма, свещеникът се обръща към владишкия трон и споменава своя архиерей и клира, царя Освободителя и падналите за свободата ни православни войни, покойните предстоятели на Българската православна църква, ктиторите и общо всички присъстващи и отсъстващи християни. Влиза в св. олтар, полага св. чаша на св. антиминос, взема от дякона св. дискос и го полага до св. чаша, сваля покровците при произнасянето на тропарите “Благообразний Иосиф. . .”, “Во гробе плотски. . .” и “Яко живоносец. . .”, взема “въздуха” от раменете на дякона, покадява го и покрива с него даровете, взема кадилницата и покадява даровете, като казва: “Ублажи, Господи, благоволением Твоим Сиона. . .” (Пс. 50:20–21).

Свещеникът и дяконът водят следния диалог. Свещеникът: “Помяни мя, брате и сослужителю.” Дяконът: “Да помянет Господ Бог священство твое. . .” Дяконът: “Помолися о мне, владико святей.” Свещеникът: “Дух Святей найдет на тя и сила Вишняго осенит тя” (Лука 1:35). Дяконът: “Тойже Дух содействует нам вся дни живота нашего” (Рим. 8:26). “Помяни мя, владико святей.” Свещеникът: “Да помянет тя Господ Бог во царствии Своем. . .” Дяконът: “Амин”; и излиза на солея, за да каже просителната ектения. През това време свещеникът чете молитвата на проскомидията. Тя е в две редакции. В Златоустовата литургия тя е “Господи Боже Вседержителю, едине святе, приемляй жертву хваления от призовающих Тя всем сердцем. . .”, а във Василиевата — “Господи Боже наш, создавий нас и введий в жизн сию. . .”. След просителната ектения свещеникът възглася славословието на проскомидийната молитва: “Щедротами Единороднаго Сина Твоего. . .”

ВЕЛИК ВХОД

След разпадането на проскомидийния комплекс и прехвърлянето на приношението и подготовката на даровете в началото на единната литургия, на това място останали да се извършват пренасянето на даровете от съсъдохранилището до св. трапеза. Това пренасяне било наречено “велик вход”.

Първите свидетелства за тържествен велик вход, който символизира страданията и погребението на Господа, имаме от Теодор Мопсуестийски. Тези идеи са отразени в най-древните херувимски песни. Ние сега пеем четири хе-

рувимски песни: 1. “Иже херувими. . .”, която се пее в Златоустовата и Василиевата литургия, била внесена в литургията през време на император Юстин II около 573–574 г. 2. “Нине сили небесния. . .”, която се пее в Преждеосвещената литургия, била изпята за първи път през 615 г. 3. “Вечери Твоя тайния. . .”, която се пее на Велики четвъртък. 4. “Да молчит всякая плот человека. . .”, която се пее на Велика събота. И двете били заимствани от Иерусалимската литургия, вероятно след първото хилядолетие.

По подобие на входния и причастния, херувимската песен първоначално влязла в литургията като антифонен тропар към Пс. 23, в който пет пъти се повтаря изразът “Цар слави”. Патриарх Евтихий Цариградски (552–565 г.) безуспешно се противопоставил на въвеждането на този антифон през време на събирането, подготовката и пренасянето на даровете от съсъдохранилището до олтара. Той казва: “Глупаво действат ония, които научиха народа да пее някакъв псаломски химн. . . , в който народът казва, че те носят Царя на славата.” Той е имал предвид това, че даровете още не са осветени и следователно хлябът, който се носи, не е още Царят на славата. Първоначално пеели антифона към Пс. 23 с припев “Алилуйя”. По-късно към този антифон, като “периси” (*περισσι*), т.е. изпяване два пъти в началото и един път в края на псалома, била прибавена херувимската песен, докато след всеки стих на този псалом се повтаряло краестишието “Алилуйя”. Още по-късно, когато проскомидийният комплекс се разпаднал и се извършвало само пренасянето на подготвените в началото на литургията дарове, и то от предложението, което било в самия олтар, до св. трапеза, по подобие на много други случаи в нашето богослужение, псаломският елемент отпаднал и останал да се пее само тропарът “Иже херувими”. Старата практика на “периси” без псалома и краестишието му останала да се изпълнява от свещенослужителите. Досега те казват три пъти в св. олтар тропара “Иже херувими”.

МОЛИТВА НА ЗАВЕСАТА

Когато певците в днешно време пеят херувимската песен, свещеникът чете молитвата “Никтоже достойн. . .”. Това е една от най-хубавите молитви на Църквата, писана с голямо вдъхновение и богословска задълбоченост. Тя има за предмет самите свещенослужители. Те молят Бога да бъдат очистени от лукава съвест, за да могат да се приближат до св. жертвеник и принесат предложените дарове. Такива молитви на завесата, т.е. молитви, които се произнасяли от свещеника пред завесата на олтара, преди той да е влязъл в него, намираме във всички източни литургии. Молитвата “Никтоже достойн. . .” не принадлежи на византийския ритуал. Тя е молитва на Александрийския ритуал, и то на т. нар. литургия на св. Григорий Назиански. До това заключение идват литургистите, като имат предвид: а) че тя е намерена във въпросната литургия; б) че тя е отправена към Христа, както всички молитви в тази египетска литургия; в) че тя там се казвала, преди свещеникът да е влязъл в

олтара; г) че нейното съдържание отговаря на местонахождението на даровете, т.е. че даровете се намирили върху св. трапеза, а не в съсъдохранилището. извън храма, затова в нея се казва: “Сподоби принесеним Тебе бити. . . даром сим.” Първоначално тази молитва била въведена във Василиевата литургия. Това е станало преди VIII-IX в., защото я намираме като молитва на завесата само при Василиевата литургия в Барбериновия евхологий. След X в. тя влязла в състава и на Златоустовата литургия. Това дало отражение върху самия начин на изпяването на херувимската песен. Тя почнала да се пее протяжно, за да може свещенослужителят да прочете тази дълга молитва и да извърши всички други действия, свързани с тоя момент на св. литургия.

КАДЕНЕ

Свещеникът кади олтара, а от солея — и народа. Началната практика на това кадене ни разкриват древните кодекси. Според тях кадял дяконът, и то даровете в съсъдохранилището, после той придружавал даровете от съсъдохранилището до св. олтар. Покадявал поставените върху св. трапеза дарове и свещенослужителите в св. олтар. Когато започнали да подготвят даровете на предложението, дяконът почвал каденето от св. трапеза, минавал към предложението, придружавал даровете през време на великия вход и тогава кадял поставените върху св. трапеза дарове, а също и свещенослужителите в олтара. Във Филотеевия устав, а оттам и в гръцките и българските служебници, се предписва дяконът да извършва каденето тъй, както то се извършва днес — от архиерея или от свещеника.

В днешно време свещеникът кади св. олтар и от солея — народа, като чете Пс. 50, а ако е неделя — първо казва “Воскресение Христово видевше. . .”. Практиката през време на каденето да се казва Пс. 50 е отразена в евхологии от XIII в. нататък. От по-ново време е прочитането на “Воскресение Христово видевше. . .”.

УМИВАНЕ НА РЪЦЕТЕ

В съвременната архиерейска литургия архиереят прочита молитвата на завесата и излиза на солея, за да си умие ръцете и да изпроси прошка от народа. Тогава влиза в св. олтар, поставя малкия си омофор и отива на предложението, за да довърши проскомидийния чин.

За *умиването на ръцете* в тоя момент ни съобщават св. Кирил Иерусалимски, Теодор Мопсуестийски, Апостолските постановления, Псевдодионисий Ареопагит и др. Те свързват този обред с целувката на мира — преди или след нея. Причината за това ще ни стане ясна, когато се запознаем с молитвата на проскомидията. Византийски кодекси от X, XI и XII-XIII в. поставят умиването на ръцете след великия вход, както то стои и в съвременната арменска литургия. От XII в. нататък православните архиереи почнали да си умиват

ръцете преди великия вход, както това става досега. През време на този акт духовенството от най-дълбока древност е чело Пс. 25 “Умю в неповинних руце мои. . .”.

Във връзка с умиването, поставянето на омофора и прочитането на молитвата на предложението у нас се забелязват някои практики, които не са съгласувани с Цариградския типик. Причината се крие в това, че нашите архиереи ползват архиерейски чиновник, който е печатан в Русия и отразява техния устав.

Някои архиереи си умиват ръцете и поръсват с водата служителите, които им поливат. Руските архиереи вършат това, защото те не четат Пс. 25, а една молитва, взета от чина за осветение на храм, с която първо освещават водата, тогава си умиват ръцете с осветената вода и поръсват с нея служителите. *Нашите архиереи, които се придържат към древната каноническа практика и четат Пс. 25, не бива да поръсват служителите.* По подобие на умиването на ръцете, което извършват свещениците преди проскомидийния чин, този акт символизира душевната чистота, която те трябва да притежават при принасянето на приношението (проскомидията) и при извършването на тайнството.

Вторият акт, при който се забелязва различна практика, е времето на поставянето на малкия омофор. Някои архиереи го поставят преди молитвата на завесата “Никтоже достойн. . .”. Канонически малкият омофор се поставя, след като архиереят си умие ръцете, за да отиде и извърши проскомидията. Като имаме предвид, че молитвата “Никтоже достойн. . .” на своето оригинално място се четяла преди архиереят да влезе в св. олтар, втората практика е по-смислена. Така постъпват всички архиереи на древните патриархати.

По третия акт, т.е. извършването на проскомидийния чин, БПЦ се придържа към практиката на Цариградския типик — архиереят довършва проскомидийния чин през време на херувимската песен, като поставя частици за живи и покойници на дискаса, покрива съседите, кади даровете и прочита молитвата на предложението “Боже, Боже наш”. Някои архиереи четат два пъти тази молитва — в началото на литургията, преди антифоните, понеже там е вписана тя в архиерейския чиновник, и след като се довърши проскомидийният чин. Руската практика не предвижда довършване на проскомидийния чин от страна на архиерея, затова руските архиереи я четат в началото на литургията, когато свещениците са вече приготвили даровете. Техният архиерейски чиновник отразява древната практика, според която архиереят първо минавал през съдохранилището, за да прочете молитвата над приготвените от дяконите дарове, и тогава влизал в храма, за да направи своя вход. Следователно нашата практика изисква молитвата на предложението да се чете само в края на проскомидийния чин.

ПОМЕНАВАНЕ НА ИМЕНАТА

Поменаване на имената през време на великия вход не е древен обичай. Тази практика възникнала от факта, че великият вход е част от древната проскомидия и произнасянето на имената е продължение от произнасяните имена през време на проскомидийния чин. Великият вход в древността и през средновековието ставал или в мълчание, или пък при произнасяне на стихове от псалмите. Дяконът, като стигал пред светите двери, възгласял: “Благословен грядий во имя Господне, Бог Господ и явился нам”; или, напредвайки към наоса, четял: “Воскресение Христово видевше. . .” и Пс. 50 (ако е неделя); а ако е обикновен ден, казвал: “Господня земля и исполнение ея”; или, ако ня-мало дякон, свещеникът четял тихо Пс. 50. По-късните евхологии отразяват друга практика — свещеникът и дяконът излизат от св. олтар и като стигат пред светите двери, казват: “Возмите врата князи ваша. . .”; а когато влязат в св. олтар, добавят: “Благословен грядий. . .” Кодекси от XVII и XVIII в. отразяват съвременната практика — священослужителите излизат от св. олтар, като казват тихо: “Святий Боже. . .”; а като стигнат средата на наоса, първо дяконът, а след него и свещеникът, възгласят: “Всех вас, да помянет Господ Бог во царствии Своем всегда. . .” Руските, а по тях и нашите служебници, разширяват формулата, като предписват да се споменават духовните и мирските първенци, който акт има обществено значение. Духовенството винаги трябва да се поменава взаимно канонически: архиерейство твоє. . . ; священство твоє. . . ; священодяконство твоє. . . — за всички видове архиереи, презвитери и дякони, без техните титли.

СИМВОЛИКА НА ВЕЛИКИЯ ВХОД

Когато проскомидийният комплекс се разпаднал, подготовката на даровете почнала да символизира страданията на Господа, а великият вход — само погребението Му. Във всички източни литургии херувимските песни подчертават важността на момента, като поставят ударението върху ангелите, които служат заедно с хората. Христовото погребение се символизира с поставянето на даровете върху св. трапеза, която е символ на Христовия гроб, със затварянето на завесата, която в тоя момент символизира камъка от вратата гробни, и с погребалните тропари: “Благообразний Иосиф. . .”, “Во гробе плотски. . .” и “Яко живоносец. . .”.

МОЛИТВА НА ПРОСКОМИДИЯТА

Вече беше споменато, че в съвременната наша литургия *молитвата на проскомидията* е в две редакции: “Господи Боже Вседержителю, едине святе, приемляй жертву хваления. . .” (Злат. лит.) и “Господи Боже наш, создавий нас и введий в жизн сию. . .” (Васил. лит.). И двете молитви повдигат някои проблеми.

В славянския служебник молитвата на проскомидията от Златоустовата литургия е преведена така: “Господи Боже Вседержителю, едине святе, приемляй (*δεξιμενος*) жертву хваления от призовающих Тя всем сердцем, приими (*πρόσδεξιαι*) и нас грешних моления и принеси (*προσάγαγε*) ко Святому Твоему жертвенику. . .” При този превод, макар подобно на гръцкия оригинал към глагола “*προσάγειν*”, преведен на славянски “принеси”, да няма допълнение, за да се види какво или кого Бог да “*προσάγει*”, моленията ли, или нас, грешните, славянският глагол “принеси” ни кара да мислим, че тук става дума за принасянето на моленията. Така са го схванали Струмишкият митрополит Герасим и архимандрит Борис, затова в своя служебник са го превели: “Приими моленията на нас, грешните, и ги принеси при Твоя свет жертвеник.” Така са го превели и много френски, английски и италиански литургисти. Други обаче, като са взели предвид, че допълнението на глагола “*προσάγειν*” е “нас грешних”, а не “моления”, са превели този израз така: “Приими моленията на нас, грешните, и ни приближи към Твоя свет жертвеник.” Кой от двата превода е верен и до какъв извод ни води той?

Несъмнено тук става въпрос за земния, т.е. храмовия жертвеник, а не за небесния, защото последният винаги се определя с прилагателното “наднебесен” или “мислен”, докато земният навсякъде се определя с прилагателното “свет” или “честен”. Например като “свет Твой жертвеник” той е назоваван в молитвата на трисветата песен и в молитвите на верните в нашите две литургии. А да се допусне, че в разглежданата молитва се проси Бог да принесе моленията на свещенослужителя към храмовия жертвеник, който е пред него, е една безсмислица. Следователно допълнението на глагола “*προσάγειν*” (воя към, приближавам) е “нас грешних”. Това се потвърждава и от паралелните текстове, които намираме в подобни молитви, поместени в други източни литургии, например в сирийския превод на тази молитва от сирийската литургия е поставено допълнението “нас”; в литургията на св. апостол и евангелист Марк този израз стои така: “и приближи ни към честния ти жертвеник”; а в нашата Василиева литургия: “приими нас, Господи, които се приближаваме до светия Ти жертвеник”. Следователно централна мисъл в тази молитва е Бог да удостои свещенослужителя да се приближи до светия Му жертвеник, която мисъл развиват молитвите на завесата, а не Бог да погледне благосклонно към предложените на светия Му жертвеник дарове, която е централна мисъл в молитвите на проскомидията. Така че разглежданата молитва в своя правилен превод е по-скоро молитва на завесата, отколкото молитва на проскомидията. Такива молитви на завесата намираме във всички източни литургии, например в халдейската литургия се предписва свещенослужителят “да изкачи стъпалата на кесрома и когато дойде до вратата на светилището, т.е. жертвеника, да се наведе. . . после да се изправи и простирайки ръцете си, да каже: “Поръсени и очистени от лукава съвест, да бъдем достойни да влезем в Свята святых. . . да застанем пред Твоя свет жертвеник чисти, достойни и свети и да Ти принесем духовни и мислени жертви.” Същата мисъл се развива и в мо-

литвата на завесата от литургиите на Севир Антиохийски и на св. Григорий Назиански. Последната е нашата съвременна молитва на завесата “Никтоже достойн. . .”. Там се казва: “Тя убо молю. . . очисти мою душу и сердце от совести лукавия и удовли мя. . . предстати светей Твоей сей трапезе. . . к Тебе бо прихожду, приклон мою вию. . .” Трябва да се предполага, че и нашите две литургии са имали молитва на завесата, преди в тях да е била вмъкната молитвата “Никтоже достойн. . .”. Не ще съмнение, че съвременната наша молитва на проскомидията “Господи Боже Вседержителю, едине святе. . .” преди Х в. е била молитва на завесата на Златоустовата литургия. Ако това е така, тогава къде е молитвата на проскомидията на тази литургия?

Изхождайки от наличните молитви, запазени в дошлите до нас ръкописи от VIII в. насам, можем да предложим три решения:

1. Нашата молитва “Господи Боже Вседержителю, едине святе. . .” съдържа както идеята на молитвата на завесата, така и идеята на молитвата на проскомидията — след като свещеникът се моли Бог да го сподоби да се приближи до светия Му жертвеник, в края той се моли: “И вселитися Духу благодати Твоея благому в нас, и на подлежащих дарех сих и на всех людех Твоих.” Като имаме предвид, че авторът на евхаристийната молитва на тази литургия в сбита форма синтезира класическите мисли на тази молитва, можем да допуснем, че и тук той е обединил двете идеи и следователно молитвата “Господи Боже Вседержителю. . .” имала двете функции. На това решение може да се възрази, че идеята на молитвата на проскомидията тук не е централна, както бихме очаквали, а косвена.

2. Тази молитва е била съставена от две древни молитви — на завесата и на проскомидията, което е могло да стане, след като в Златоустовата литургия била вмъкната молитвата на завесата “Никтоже достойн. . .”. Това явление се констатира в съвременната наша молитва на проскомидията от Василиевата литургия “Господи Боже наш, создавий нас и введий в жизни сию. . .”, която прави впечатление със своята дължина. Първата ѝ половина (от началото до “возниспосли нам благодат Святаго Твоего Духа”) е древната Василиева молитва на завесата, а втората ѝ половина (от “Призри на ни” до края) е древната Василиева молитва на проскомидията. Това се вижда и от факта, че “съставителят”, който преди VIII в. е свързал тези две древни молитви след вмъкването на “Никтоже достойн. . .” във Василиевата литургия, във византийската им редакция, е използвал глагола “призри”, докато в Иакововата литургия обединителната частица е “да” (на славянски “ей”), която обикновено по-късните “съставители” ползват за продължаване на древни молитви. Ако това можем да кажем с положителност за Василиевата молитва, то в никакъв случай не може да е в сила и за Златоустовата молитва, защото молитвата “Никтоже достойн. . .” е била вмъкната в Златоустовата литургия едва през Х в., а молитвата “Господи Боже Вседержителю. . .” стои в тази своя форма в по-древните евхологии (VIII–IX в.).

3. Древната молитва на проскомидията на Златоустовата литургия е из-

чезналата през XI в. молитва на съсъдохранилището, запазена в Барберино-вия и други евхологии: “Господи Боже наш, предложивий Себе Агнца непорочна за живот мира, призри на нас, на хлеб сей и на чашу сию и сотвори их пречистим телом и честную кровию в причащение душ и телес...” Съдържанието ѝ ни дава право да я причислим към молитвите, произнасяни върху поставените на св. трапеза дарове, които предстоели да се осветят, т.е. към молитвите на проскомидията, а не към молитвите, произнасяни върху всички дарове, принесени от християните, т.е. към молитвите на съсъдохранилището (предложението). Остава открит въпросът, защо при разпадането на проскомидийния комплекс именно тя е била преместена в началото на литургията при подготовката на даровете и къде е молитвата на съсъдохранилището на Златоустовата литургия. С положителност може да се каже, че към XI в. тя е била изоставена именно поради несъответствието на нейното съдържание с функцията, която ѝ е била дадена през този период, и била заменена с молитвата на предложението от Василиевата литургия “Боже, Боже наш...”.

Ако преди включването на молитвата “Никтоже достойн...” в нашите две литургии молитва на завесата били “Господи Боже Вседержителю...” и първата половина от “Господи Боже наш, создавий нас...” (Васил. лит.), тогава и в нашите литургии умиването на ръцете било свързано с целувката на мира, защото тя следва след тези две наши молитви, схващани днес като молитви на проскомидията.

ЛИТУРГИЯ НА ВЕРНИТЕ

Литургията на верните почва с традиционния поздрав “Мир всем”. Следват целувката на мира, Символът на вярата, анафората, причестяването, благодарението и отпустът.

ЦЕЛУВКАТА НА МИРА

Дяконът казва: “Возлюбим друг друга, да единомислием исповеми.” Певците пеят: “Отца и Сина...” Свещеникът целува даровете и св. трапеза, като казва тихо: “Возлюблю Тя, Господи...” (Пс. 17:2). Когато има архиерей или съслужение на свещеници, служещите, след като целунат даровете и св. трапеза, си дават взаимно целувката на мира. Старшият казва: “Христос посреде нас”; а младшият му отговаря: “И ест, и будет”; през това време те взаимно си целуват раменете и десниците. Певците пеят: “Возлюблю Тя, Господи...”

Целувката е знак на приятелство, обич и мир. По времето на Христа тя вероятно е била в честа употреба, иначе Господ Иисус не би укорил Симона Фарисея, задето не Му е дал “целование” (Лука 7:45) при посрещането Му в неговия дом. Тя трябва да е била обичайна между Господа и учениците Му, щом като Иуда я избрал като най-удобен знак, за да Го предаде (Мат. 26:48). Целувката останала като печат на братство, общение, обич и мир в християнс-

ката ера. Св. апостол Павел приключва посланията си с думите: “Поздравете се един другия (братята) със своето целование” (Рим. 16:16; 1 Кор. 16:20; 2 Кор. 13:12; 1 Сол. 5:26), а св. апостол Петър поръчва: “Поздравете се един други с целование любовно” (1 Петр. 5:14). Тези апостолски поръчения се изпълнявали в литургийните събрания на първите християни, където се четели самите послания. Тази практика намираме отразена в писанията на св. Юстин Философ, Климент Александрийски, Ориген, св. Кирил Иерусалимски, св. Иоан Златоуст, Теодор Мопсуестийски, Псевдодионисий Ареопагит и др. Те свързват Целувката на мира с проскомидията и анафората.

СИМВОЛЪТ НА ВЯРАТА

Дяконът възглася: “Двери, двери, премудростию вонмем.” Свещеникът издига “въздуха” над св. дарове и леко го “разклаца” над тях, когато служителят отваря завесата, а четецът чете Никео-Цариградския *Символ на вярата*.

В древността Символът на вярата се четял само при кръщението. През 471 г. в Антиохийската църква почнали да го четат и на св. литургия. Цариградският патриарх Тимотей въвел тази практика в своята Църква през 511 г.

Възгласът “Двери, двери” се отнася до вратарите, които с него се подканвали да затворят вратите на храма, за да не влезе някой непосветен и да вземе участие в тайнството. Сега този възглас е сигнал за отварянето на олтарната завеса. Според тълкуванието на Псевдогерман (X в.) и на Николай Кавасила (XIV в.) при този възглас ние трябва да отваряме вратите на своя ум, за да внимаваме в Символа на вярата.

Целувката на мира и Символът на вярата са два израза на единомислието между тези, на които предстои да вземат участие в тайнството. Без това единомислие по основните въпроси на вярата и на спасението не може да има евхаристия и интеркомунион. Затова Православната църква поставя целувката на мира и Символа на вярата непосредствено преди най-важния момент на тайнството — анафората.

АНАФОРАТА

Дяконът възглася: “Станем добре, станем со страхом, вонмем, свято е возношение в мире приносите.” Певците пеят: “Милост мира, жертву хваления” (Евр. 13:15).

Подобен дяконски възглас намираме в почти всички източни и западни литургии, защото настава най-важният момент на св. литургия, когато всичко онова, което може да разсее, трябва да бъде отдалечено. Ако сме седнали, трябва да станем, за да заемем поза на молец се човек. Страхът и вниманието трябва да си подадат ръка, за да може да се принесе в мир светото възношение (анафора).

Под *анафора* се разбира оная част от св. литургия, в която се чете т. нар. евхаристийна молитва, чрез която се освещават даровете. Тя се състои от диалог, воден между свещеника и певците, от молитва, в отделните части на която певците се включват чрез акламации, и от свещенодействия. Ще разгледаме паралелно евхаристийната молитва на Златоустовата и Василиевата литургия.

Диалог. Свещеникът се обръща към народа и като го осенява с “въздуха” кръстообразно, казва: “Благодат Господа нашего Иисуса Христа, и люби Бога и Отца, и причастие Святаго Духа буди со всеми вами” (2 Кор. 13:13). Певците отговарят: “И со духом твоим” (2 Тим. 4:22). Свещеникът: “Горе имеем сердца” (срв. Плач Иер. 3:41). Певците: “Имами ко Господу.” Свещеникът: “Благодарим Господа” (Иудит 8:25). Певците: “Достойно и праведно ест.”

Цялото богослужение е диалог между Бога и човека, между невидимото и видимото, което е представено от свещеника и народа. Самата св. литургия е изпълнена с диалози между свещенослужителите и народа, но най-царственият е диалогът, откриващ анафората, който е най-древният на християнското богослужение. В съвременната си форма той е засвидетелстван от св. Иполит Римски (нач. на III в.). Св. Киприан Картагенски го нарича традиционен. Наличието му във всички източни и западни литургии показва както неговата древност, така и неговата важност. Диалогът и крайното “амин” сочат, че в анафората са ангажирани всички — клир и народ. Диалогът е съставен от три елемента: а) размяна на пожелания; б) покана да се издигнат сърцата и отговор на народа, че са ги издигнали; в) покана да се благодарят и отговор, че е достойно и праведно.

Пожеланието на свещеника е поздрав на св. апостол Павел (2 Кор. 13:13). Всички източни и западни литургии ползват този поздрав. Изключение правят римският и александрийският ритуал, които в този момент ползват поздрава: “Господ с вами.” Всички те в различен порядък изброяват Лицата на Света Троица. Ние сме привикнали към реда, който намираме в Символа на вярата: Отец, Син и Свети Дух, който е развитие на кръщелната формула (Мат. 28:19). Поздравът на св. апостол Павел дава друг ред, който е най-точният осведомител на начина, по който се предава осветителното действие в тайнствата, защото чрез благодатта на възплътилия се Син се открива любовта на Отца, а тази любов на Отца ни съобщава освещаващия Свети Дух. Отговорът на народа “И со духом твоим” е всеобщ. Намираме го във всички източни и западни литургии.

Вторият елемент също намираме във всички християнски ритуали. Някои от тях към сърцата прибавят и ума (Иаков. лит.) или умовете и мислите (халдейска лит.), или заменят сърцата с ума (лит. на Апост. постановления). Арменската литургия прибавя “със страх Господен”. Отговорът е всеобщ. Халдейците казват: “Към Тебе, Боже Авраамов, Исааков и Иаковов, Царю на славата.”

Теодор Мопсуестийски дава следното обяснение за тази реплика: “Макар

и да виждаме, че на земята се извършва страшната и неизказана литургия. нагоре, към небето, трябва да гледаме и да отправяме очите на нашата мисъл към Бога, защото извършваме възпоменание на жертвата и смъртта на нашия Господ Иисус Христос, Който заради нас пострада и възкръсна и съединен с божествената природа, седна отдясно на Отца на небесата. Следователно ние трябва да отправяме очите на нашия ум към Него.”

Третата част от диалога също намираме във всички ритуали. Само в халдейски стои: “Принесете приношения към Бога Господа на всичко.” Тази част е най-древната, защото възхожда до Тайната вечеря. Тя произхожда от еврейската “берака”. Председателят на еврейската вечеря, преди да благодари над “чашата на благословението”, осигурявал участието на присъстващите с думите: “Да благодарим”; а в случай, че присъстващите били повече от десет души, с думите: “Да благодарим на Господа.” Следователно тези думи са били произнесени на Тайната вечеря от Господа Иисуса Христа.

Отговорът на народа е: “Достойно и праведно ест.” Към тях славянските църкви прибавят “покланятися Отцу и Сину и Святому Духу, Троице Единосущней и Неразделней”. Този отговор не е от еврейски произход. Обикновено там народът отговарял с “амин”. Той е от римски произход, например при избора на император Гордиан (237–238 г.) или когато Блажени Августин определил своя приемник, народът произнесъл: “Достойно и праведно ест.”

Префацио (от лат. Praefatio — пролог). Свещеникът чете началото на евхаристийната молитва. Прологът (префациото) на Златоустовата литургия започва с “Достойно и праведно Тя пети. . .” и завършва с “херувими и серафими, шестокрилатии, многоочитии, възвещающиися, пернатии”, а прологът на Василиевата литургия започва с “Сий Владико, Господи. . .” и завършва с “непрестанними усти, немолчными славословеньми”.

И двете евхаристийни молитви на Православната църква се отправят към Отца. Същия адресат имат всички евхаристийни молитви от източен и западен тип. Прологът обикновено развива три теми: а) благодарност към Бога; б) изреждане на Божиите благодеяния; в) описание на ангелската песен.

В пролога (префациото) на Златоустовата евхаристийна молитва се благодари Богу, като се подема отговорът на народа “Достойно и праведно ест”. Прологът на евхаристийната молитва започва със “Сий Владико, Господи, Боже, Отче, Вседержителю, Покланяемий” и тогава преминава към традиционната тема, че е достойно, справедливо и прилично е да хвалим, възпяваме, благославяме, да се кланяме и благодарим Богу, Чиего име призоваваме.

Християнското богословие познава две форми на Божиите имена: катафатична — поставена в положителна форма (Творец, Господ, Вечний и пр.); и апофатична — поставена в отрицателна форма (безначалний, невидимий, непостижимий и пр.). Римската анафора остава вярна на оня период от живота на Църквата, когато ортодоксалните християни отбягвали да ползват апофатичните имена на Бога поради злоупотреба с тях от страна на гностиците и арианите. Св. Василий преодолял това богословско обедняване, като смесил в

анафората си катафатичните и апофатичните имена на Бога. Същото намираме и в съвременния пролог (префацио) на Златоустовата анафора, където на Бога са дадени четири апофатични и две катафатични имена. Този Бог не е трансцендентният Бог на Аристотел, а е Господ на небето и на земята, на видимата и невидима твар, Който седи на престола на славата, но гледа към бездната, за да бди над нашия свят.

Специфичното на всяка евхаристийна молитва е, че тя, макар да се обръща към Отца, образува своя тринитарен характер в отделните си части: в пролога (префациото) изпъква Отец като Творец; в постсанктуса и институциото — Син като Изкупител; а в епиклезата — Дух Свети като Осветител. В нашите две евхаристийни молитви се преодолява тази опростенческа форма на класическите определения: Отец — Творец, Син — Изкупител, и Свети Дух — Осветител, защото в тях още в пролога се намират трите Лица на Света Троица. Докато Златоустовото префацио Ги изрежда простичко “Ти си Бог. . . и Единородния Ти Син, и Твоя Свети Дух. . . Ние Ти благодарим, и на Единородния Ти Син, и на Твоя Свети Дух. . .”, Василиевото развива определения за всяко от трите Лица: Отца нарича “Владика на всичко, Господ на небето и на земята” и пр.; Сина — “образ на Неговата благодост, Единородният печат” и пр.; а Светия Дух — “Дух на истината, дар на осиновлението” и пр.

Втората тема Златоустовото префацио дава простичко. Тук се благодари “за всички знайни и незнайни, явни и неявни благодеяния, станали над нас”. Василиевото префацио говори само за действието на Света Троица, а историята на Божието домостроителство за изкуплението на човека развива в постсанктуса.

Третата тема, освен в Иполитовата евхаристийна молитва, съществува във всички източни и западни литургии. Докато в Златоустовото префацио то е традиционно простичко, във Василиевото се изреждат и описват ангелските чинове. И двата пролога завършват с изречението “Победную песнь поюще, вопиюще, взивающе и глаголюще”, което свещеникът произнася гласно. Тази тема е инспирирана от видението на пророците Исайя (6:2), Иезекиил (1:4–42), Даниил (7:10) и Откровението на св. апостол и евангелист Иоан Богослов (4:6–8). Възгласът е съставен въз основа на ангелите, които имали образ на орел (поюще), на телец (вопиюще), на лъв (звивающе) и човек (глаголюще).

Санктус (от лат. Sanctus — свят). Певците пеят: “Свят, свят, свят Господ Саваот, исполн небо и земля слави Твоя: осанна в вишних, благословен грядий во имя Господне, осанна в вишних.”

Текстът на санктуса е съставен от две части, всяка от които по маниера на Източната църква получава припев — рефрен. Припевът е “Осанна в вишних”. Първата част е от книгата на пророк Исаия (6:3). Към неговия текст Църквата е прибавила “небо”. Втората част е от Пс. 117:25–26; Мат. 21:9. Липсата на санктуса в Иполитовата евхаристийна молитва накара някои да мислят, че санктусът е бил вмъкнат в нея след IV в. Други литургисти, основавайки се на небесната литургия (Откр. 4:6–8), считат, че той е начален елемент в

християнската анафора. Църквата е предпочела пророческия санктус пред санктуса на Откровението в богослужението си — дори иконографията ползва тази “закрита” книга едва от XVI в.

Постсанктус (от лат. *Postsanctus* — частта след санктуса). Докато певците пеят санктуса, свещеникът чете постсанктуса. В Златоустовата евхаристийна молитва той почва със “С сими блаженними силами, Владико. . .” и завършва с “иже пришед, и все еже о нас смотрение исполнив”, а във Василиевата започва със “С сими блаженними силами. . .” и завършва с “хотя бо изити на вольную и приснопамятную и животворящую Свою смерть”.

Краят на пролога (префациото) ни разкрива небесното богослужение, където ангелите непрестанно пеят победната песен. Постсанктусът свързва земната литургия с небесната (където Христос е вечният Архиерей, Който ходатайства непрестанно за нас пред Божия престол) и подчертавайки Божията светост, преминава към историята на нашето спасение в Христа. Само в стария римски канон липсва постсанктус. Галските, мозарабските, миланските и келтските евхаристийни молитви подчертават тази част, понеже там тя се мени в зависимост от празника или случая. Постсанктусът също има три елемента: а) влизане в материята; б) историята на Божието домостроителство за спасението на човека; в) преминаването към Тайната вечеря.

Двата наши постсанктуса влизат в материята, като повтарят по своему думите на ангелската песен. Златоустовият постсанктус споменава историята на нашето спасение с един стих от Иоановото евангелие (3:16), но сложен във второ лице: “Ти така си възлюбил света, че Си дал Своя Единороден Син, та всеки, който вярва в Него, да не погине, но да има живот вечен.” Във Василиевия постсанктус се открива чудната картина на еклезиологията на св. отци в нейните три фази: небесната Църква на ангелите; земната Църква на праведните — юдеи и езичници, от Адама до Христа; Църквата, която се яви на света като тяло Христово, в резултат на възплъщението, смъртта, възкресението и възнесението на Спасителя, членовете на която са станали “люде избрани, царско свещенство, народ свят”, благодарение на това, че Той “ни очисти чрез вода и ни освети чрез Дух Свети”. Три са основните брънки, на които св. Василий гради веригата на нашето изкупление: а) понижаването на Сина до образ на раб, като компенсация на Адамовото гибелно славолубие (Фил. 2:6–8); б) раждането Му от жена и подчиняването Му на Закона, за да ни освободи от закона на принудата и на човешкото ограничение (Гал. 4:4); в) в противовес на Адам, който, отдавайки се на греха, ни подчини на смъртта, Христос прие смъртта, за да ни освободи от греха (Рим. 5:12). Целият низ от събития, които се развиват преди и след тия основни брънки, идват да изтъкнат това противопоставяне на грях — смърт и изкупление — живот в любовта, където Христос се явява като втори Адам, Който изправи грешката на първия.

В третата си част постсанктусът на двете наши евхаристийни молитви преминава към разказа за Тайната вечеря: “Той дойде, изпълни всичкото

промишление за нас” (Злат. лит.). “А за възпоменание на Своето спасително страдание Той ни остави това, което по Негова заповед предложихме; защото, когато да отиде на Своята доброволна, приснопаметна и животворяща смърт. . .” (Васил. лит.).

Институцио (от лат. *Institutio* — учредителни слова). Свещеникът продължава да чете тихо: “В нощ в нюже предашешся паче же Сам Себе предаше за мирский живот, прием хлеб во святия Своя пречистия и непорочния руки. . . рек: приимите ядите. . . пийте от нея вси. . .” Певците след всеки възглас казват “Амин”. Свещеникът при Златоустовото институцио, след “приидите ядите. . .”, тихо казва: “Подобне и чашу по вечери глаголя”; при Василиевото: “Подобне и чашу от плода лознаго прием, разтворив, благодарив, освятив”.

Учредителните слова (институциото) обемат описанието на Тайната вечеря. Разказът за Тайната вечеря в учредителните слова, макар да е изграден върху Новия Завет (Мат. 16:26–28; Марк 16:22–25; Лука 22:19–20; 1 Кор. 11:26), нито една от дошлите до нас анафори не възпроизвежда буквално никой от новозаветните текстове. Те обаче са верни на същността на разказаното от евангелистите и от св. апостол Павел. Различията се дължат на факта, че литургийната практика, която първоначално се извършвала импровизирано, предшества написването на евангелията. Единствената анафора, която е дошла до нас без институцио, е анафората на Аддай и Марий.

Анамнезис (от лат. *Anamnesis* — възпоменание). Свещеникът продължава да чете тихо: “Поминающе убо спасителную сию заповед. . . и славное паки пришествие” (Злат. лит.) или “Сие творите в Мое възпоминание. . . и славное и страшное Его второе пришествие” (Васил. лит.).

Чрез анамнезата се възпоменава онова, което е станало преди 2000 години, и онова, което е предвидено да стане в есхатологична перспектива. Тук думата “възпоменание” няма значение на обикновен ментален спомен, а на актуализация. Това актуализиране се осъществява благодарение на факта, че Сам Господ Иисус Христос на Тайната вечеря бе казал: “Това е Моето тяло” и “Това е Моята кръв”. Институциото, поставено във възпоменателна перспектива, е абсолютно необходимо, за да имаме тайнството на тялото и кръвта Господни. Но то само по себе си, без анамнезата, облациото и епиклезата, не може да освети даровете. Анамнезата е вторият етап в последователността на този единен акт, защото актуализира казаното и извършеното на Тайната вечеря и на Голгота от Христа и антиципира Второто Му пришествие. В евхаристийната анамнеза границите на миналото, настоящето и бъдещето са изтрети. Третият етап на тази последователност е облациото.

Облацио (от лат. *Oblatio* — приношение). Дяконът издига към небето чашата и диска по време, когато свещеникът възглася: “Твоя от Твоих Тебе приносяще о всех и за вся.”

Цялата Църква, клир и народ, чрез ръката на извършителя на тайнството принася жертвата. В нашата литургия участието на народа е изразено чрез

изпяване на “Тебе поем, Тебе благословим, Тебе благодарим и молим Ти ся, Боже наш”. Изразът “Твоя от Твоих” има своите корени в Свещ. Писание. Св. пророк и цар Давид благославя Бога, Твореца на всичко, по маниера на нашето префацио, и прибавя: “Твоя бо сут вся и от Твоих дахом Тебе” (1 Парал. 29:14).

В нашите две евхаристийни молитви облациото (приношението) е съвсем кратко, защото св. Василий развива по-обширно тази мисъл в съвременната наша молитва на проскомидията. Там той казва: “Да Ти принесем тази словесна и безкръвна жертва за нашите грехове и за заблужденията на людете, която, като приемеш в светия, наднебесен и мислен Твой жертвеник, за миризма на благоухание, изпрати ни благодатта на Твоя Свети Дух... и я приими, както си приел Авелевите дарове, Ноевите жертви, Авраамовото всесъждение...” Същата мисъл намираме в началото на просителната ектения, която се произнася след анафората на двете наши литургии: “За принесените и скъпоценни дарове..., като ги е приел нашият човеколюбив Бог в Своя свет, наднебесен и мислен жертвеник...”

Облациото (приношението) на нашите две евхаристийни молитви ни дава възможност да видим, че във всяка литургия се принася веднъж принесената и постоянно актуализирана Христова жертва. То ни дава да разберем, че евхаристията не е нито нова жертва, както твърдеше средновековният католицизъм, нито пък ментален спомен на Голготската жертва, както твърди протестантизмът, а че това, което принасяме във всяка литургия, е жертвата, която Господ Иисус Христос принесе веднъж завинаги на Отца за всички и за всичко.

Тази актуализация става възможна само чрез силата на Светия Дух, Който действа в тайнството. Св. Иоан Златоуст казва: “Свещеникът... произнася думите (т.е. учредителните слова — ск.м.), но силата и благодатта на Бога действат.” В духа на патристичната пневматология силата и благодатта на Бога означават действието на Светия Дух.

Имайки предвид важността на момента, някои анафори между облациото и епиклезата прибавят моление за недостойнството на свещенослужителя. Във Василиевата анафора стои следното моление: “Сего ради, Владико пресвятий, и ми грешнии и недостойнии раби Твои, сподобльшиися служите святому Твоему жертвенику... богато на ни.” В двете наши литургии някои прибавят тропара на трети час: “Господи, иже пресвятаго Твоего Духа...” Тази практика е от XIV в. под влияние на полемиката между православни и римокатолици по въпроса, кое освещава даровете: само учредителните слова (институциото) или само епиклезата. По същата причина Александрийският патриарх Герасим II произнасял учредителните слова тайно, а епиклезата — гласно, за което бил осъден от Цариградския патриарх Гавриил III (1702–1707 г.). Тропарят на трети час, вмъкнат между облациото и епиклезата, разкъсва идеалната структура на евхаристийната молитва и влиза в противоречие с основния адресат на анафората, защото евхаристийната молитва е

отправена към Отца, а този тропар — към Христа. Ето защо той не бива да се произнася в литургията, а само в трети час, каквато е практиката на Гръцката църква.

Епиклезис (от лат. *Epiclisis* — призоваване). Свещеникът вдига ръце към небето и призовава: “Еще приносим Ти словесную сию и безкровную службу, и просим, и молим, и мили ся деем, ниспосли Духа Твоего Святаго на ни и на предлежащия дари сия” (Злат. лит.) или “Дерзающе приближаемся святому Твоему жертвеннику: и предложше вместообразная святаго тела и крове Христа Твоего, Тебе молимся и Тебе призываем, Святе святых, благоволением Твоея благодисти приити Духу Твоему Святому на ни и на предлежащия дари сия, и благословити я, и освятити, и показати” (Васил. лит.). Дяконът: “Благослови, владыко, святей хлеб.” Свещеникът благославя св. хляб, който е на дискаса, като казва: “И сотвори убо хлеб сей честное тело Христа Твоего.” Дяконът: “Амин. Благослови, владыко, святую чашу.” Свещеникът благославя чашата и казва: “А еже в чаши сей, честную кров Христа Твоего.” Дяконът: “Амин. Благослови, владыко, обоя.” Свещеникът благославя общо даровете, като казва: “Преложив Духом Твоим.” Дяконът: “Амин. Амин. Амин!”. Във Василиевата литургия словата на свещеника са: “Хлеб убо сей самое честное тело Господа и Бога и Спаса нашего Иисуса Христа. Чашу же сию самую честную кров Господа, Бога и Спаса нашего Иисуса Христа. Излиянную за живот мира.”

Епиклезата е онова моление, което се отправя към Отца, за да изпрати Той Светия Дух върху предложените дарове и да ги претвори в Тяло и Кръв на Господа Иисуса Христа. За първи път намираме този термин у св. Иринея Лионски. Той казва, че освещаването на приношенията става чрез “призоваване на Бога” или още “чрез словата на призоваването”. Св. Кирил Иерусалимски уточнява, че това призоваване се отправя за изпращането на Светия Дух. Терминът е сполучлив, защото означава призоваването на някого над нещо. В случая — на Светия Дух над нас и над прилежащите дарове.

Епиклезите обикновено имат три момента: а) просба, Бог да изпрати Светия Дух; б) Той да благослови, освети, покаже, претвори и пр.; в) Той да претвори предложените дарове в Тяло и Кръв Христови. Двете наши анафори имат и трите момента. В епиклезата антитипите (вместообразите) на Христовата изкупителна смърт, които се предлагат на Отца, след слизането на Светия Дух не са празни символи, а израз на присъствието — мистично, но реално и ефикасно, на онова, което те изразяват, а именно Тялото и Кръвта на цялостния Христос.

Постепиклезис (от лат. *Postepiclesis* — частта след епиклезата). В този момент, когато върху св. трапеза е Същият Онзи принесен в жертва Син Божи, св. Църква моли Отца да излее над причестяващите се резултатите на Христовото изкупително дело. Свещеникът се моли: “Якоже бити причащающимся во трезвение души, во оставление грехов. . . не в суд или во осуждение” (Злат. лит.); или: “Нас же всех от единого хлеба и чаши причащающихся,

соедини друг ко другу...” (Васил. лит.).

Ако епиклезата завършва с явяването на Христа в Неговото сакраментално тяло, постепиклезата цели явяването на Църквата — мистичното тяло на Христа. Ние сме пред една нова Петдесетница, когато Светият Дух продължава Своето дело за изграждане на св. Църква, мистичното тяло на Христа, където членовете на това тяло чрез приобщаването с Тялото и Кръвта на Господа са в общение един с друг така, както те са в общение с Главата на това тяло — Христос.

Интерцесия (от лат. *Intercessio* — ходатайство). От постепиклезата свещеникът преминава към ходатайство: “Еще приносим Ти словесную сию службу о еже в вере почивших... и на вся ни милости ниспосли” (Злат. лит.); или: “Но да обрящем милост и благодат со всеми святыми... вся бо воздал еси нам” (Васил. лит.).

Жертвата е принесена за нас, които се причестяваме, и за мнозина, които не се причестяват в дадено евхаристийно събрание, ето защо двете наши анафори от постепиклезата преминават към ходатайство и като извикват светиите, в чието общение ни въвежда евхаристията, молят да намерим милост и благодат с всички светии, които от вечността са благоугодили Богу, основавайки се на току-що принесената жертва. Свещеникът поменава отделни категории светии и “особено Пресветата... Дева Мария”. При този възглас свещеникът покадява даровете, а певците изпяват “Достойно ест” или “Задостойник”, а на Василиевата литургия — “О тебе радуется”. С думите “Спомни, господи...” Църквата приобщава към тайнството всички, чиито имена назовава и моли плодовете на изкупителната Христова жертва да израснат в тях. Свещеникът гласно казва изречението, в което се ходатайства за архиерея: “В первых помяни, Господи...”; а певците отговарят: “И всех, и вся.”

Интерцесиото на нашите две евхаристийни молитви обхваща цялата небесна и земна Църква, цялото Христово мистично тяло, целия Божи народ в най-съществените му нужди. Тук се казват диптихите. Под думата “диптихи” първоначално се разбирали ония двукрили сгъваеми плочи, върху които били вписани имената на живи и покойни християни, а по-късно и самите имена, споменавани през време на интерцесиото на анафората. Христос умря на кръста за всички човеци. Поменавайки имената на живи и покойни, Църквата ги приобщава към тази Божия милост тук и сега — живите, за да им даде Господ всичко, що просят за спасение, а покойниците, за да ги упокои на онова място, което бива осиявано от светлината на Божието лице.

Славословие (на лат. *Doxologia*). Свещеникът възглася славословието на евхаристийната молитва: “И дажд нам единими усти и единым сердцем славити и воспевати пречестное и великолепное имя Твое, Отца...” Имайки предвид перспективата на абсолютното единство на християните в Божието царство, антиципирано отчасти при всяка св. литургия, славословието на нашите две анафори изпросва единство във възхвалата на пречестното Божие име.

Народът отговаря “Амин”. С тази акламация народът изповядва тайнст-

вото и утвърждава правилното и православно му извършване от страна на клира. То е най-древното и най-важното “амин” в християнското богослужение, защото е апостолско, защото подчертава автентичността на извършеното от страна на богомолния народ и е израз на единството на мистичното тяло Христово — Църквата, която е представена в цялата си пълнота във всяко ехаристийно събрание, където двама или трима са събрани в името на Господа Исуса.

В края на анафората свещеникът благославя нафората с формулата, произнесена в обреда “Издигане на Св. Богородица”, а именно: “Велико имя Святия Троици, Пресветая Богородице, помагай нам...” Този обред е свързан с Богородичния символ, даден на просфората, от която се реже нафората, затова той е вмъкнат на това място от св. Симеон Солунски († 1429 г.). Той трябва да се извършва, след като се каже: “Изрядно о пресвятей...”; но по практически съображения бил изместен в края на анафората, докато се пее “Достойно ест”.

Народът отговаря “Амин”. С тази акламация народът изповядва тайнството и утвърждава правилното и православно му извършване от страна на клира. То е най-древното и най-важното “амин” в християнското богослужение, защото е апостолско, защото подчертава автентичността на извършеното от страна на богомолния народ и е израз на единството на мистичното тяло Христово — Църквата, която е представена в цялата си пълнота във всяко ехаристийно събрание, където двама или трима са събрани в името на Господа Исуса.

В края на анафората свещеникът благославя нафората с формулата, произнесена в обреда “Издигане на Св. Богородица”, а именно: “Велико имя Святия Троици, Пресветая Богородице, помагай нам...” Този обред е свързан с Богородичния символ, даден на просфората, от която се реже нафората, затова той е вмъкнат на това място от св. Симеон Солунски († 1429 г.). Той трябва да се извършва, след като се каже: “Изрядно о пресвятей...”; но по практически съображения бил изместен в края на анафората, докато се пее “Достойно ест”.

ПРИЧЕСТЯВАНЕТО

Свещеникът се обръща към народа, благославя го и казва: “И да бъдат милости великаго Бога и Спаса нашего Иисуса Христа со всеми вами.” Певците отговарят: “И со духом твоим.” Дяконът казва просителната ектения, а свещеникът чете тихо молитвата “Тебе предлагаем живот наш вес и надежду, Владико человеколюбче...” (Злат. лит.) или “Боже наш, Боже спасати...” (Васил. лит.) и възглася славословието ѝ: “И сподоби нас, Владико...” Певците изпяват “Отче наш...” Свещеникът възглася: “Яко Твое ест царство...”; благославя народа, като казва: “Мир всем”; и когато дяконът призовава с “Глави ваша Господеви приклоните”, чете тихо главопреклонителната молит-

ва “Благодарим Тя, Царю невидимий...” (Злат. лит.) или “Владико Господи, Отче щедрот...” (Васил. лит.), като възглася славословието ѝ: “Благодатию и щедротами...” Служителят затваря завесата. Певците пеят бавно “Амин”, докато свещеникът чете молитвата на издигането на хляба “Вонми, Господи Исусе Христе Боже наш...” и се моли Бог да го очисти. Дяконът казва: “Вонмем.” Свещеникът издига св. хляб и възглася: “Святая святим.” Дяконът влиза в св. олтар и казва: “Раздоби, владико, святый хлеб.” Свещеникът преломява хляба на четири, като казва: “Раздробляется и разделяется Агнец Божий...”; поставя кръстообразно четирите му части върху диска; взема частта, на която е писано “ИС”, прави с нея кръст върху св. чаша и когато дяконът призове “Исполни, владико, святый потир”, я пуска в св. чаша, като казва: “Исполнение чаши вери Духа Святаго.” Дяконът поднася теплотата и казва: “Благослови, владико, теплоту.” Свещеникът благославя теплотата и казва: “Благословена теплота...” Дяконът влива теплотата в св. чаша, като казва: “Теплота вери...” И двамата пристъпват към причестяването.

В първите векове, след като народът казвал “амин” на “благодарението”, т.е. в края на евхаристийната молитва, свещеникът преломявал св. хляб, за да се причестят той и присъстващите. Към тези действия в течение на времето били прибавени молитви и песнопения. Днес нашите литургии преминават от анафората към причестяването с едно благословение: “И да бъдат милости великаго Бога...” Следва сложна синапта, съставена от предпричастни прошения, към които е прибавена просителна ектения и предпричастна молитва.

Повтарянето на просителната ектения поставя проблем. Защо и откога е тази практика? По принцип просителната ектения допълва сугубата ектения. Във всички последования на византийския ритуал (вечерня, утрень и пр.) тя се казвала веднъж, и то преди отпуста. И в св. литургия първоначално се казвала веднъж, и то преди отпушането на оглашените. Така стои също в словата на св. Иоан Златоуст, в Апостолските постановления, в Иакововата и арменската литургии. И в нашите две литургии първоначално просителната ектения се казвала след сугубата ектения и преди отпушането на оглашените. Сугубата ектения се е запазила изцяло в Иакововата литургия, а в нашите по-късно била съкратена в четири прошения: (“Исполним молитву нашу Господеви”), “О предложенних честних дарех...”, “О светем храме сем...”, “О избавитися нам...”, “Заступи, спаси...”. Към тези четири прошения на древната сугуба ектения сега се прибавят и прошенията на просителната ектения. Това е ясно, но защо повтаряме прошенията на просителната ектения и след анафората? Това е станало в период, когато християните почнали масово да се въздържат от причестяване и да излизат от храма преди причастието. За да не излязат без традиционния отпуст, Църквата поставила на това място отпустителен комплекс, т.е. просителна ектения и главопреклонителна молитва. Просителната ектения била прибавена към древната предпричастна ектения, от която сега са запазени четири прошения: “Вся святия помянуше...”, “О принесенних и освященних честних дарех...”, “Яко да человеколюбец Бог наш...”,

“Соединения вери и причастия Святаго Духа испросивше...”. Свещеникът през това време чете древната предпричастна молитва “Тебе предлагам живот наш вес и надежду...” или “Боже наш, Боже спасати...”, възгласът на която ни въвежда към Господнята молитва. Самата Господня молитва била вмъкната тук не по-рано от IV в. Поне първото свидетелство за това идва от св. Кирил Иерусалимски, но в “Апостолските постановления” и “Заветът на Господа нашего Иисуса Христа”, както и при Теодор Мопсуестийски още не е познато това нововъведение за онази епоха. Тя била прибавена като предпричастна молитва, защото прощението “хлеб наш насущний дажд нам днес” прави алюзия за Небесния хляб, а прощението “и остави нам долги наша, якоже и ми оставляем должником нашим” подготвя към достойно причестяване. Тази е причината, поради която молитвата “Отче наш...” била поставена и в Преждеосвещената литургия, която е вечерня с причастна формула.

Във всички ритуали, освен във византийския, Господнята молитва завършва с т. нар. емболизъм, който се състои в повтарянето на последния стих или в свободно развиване от страна на свещеника на идеята за избавление от греха. Византийската литургия предписва свещеникът да казва само “Яко Твое ест царство...” Тогава следват другите елементи на отпустителния комплекс — свещеникът казва “Мир всем”; дяконът приканва с “Глави ваша...”, т.е. само вие, които не ще се причестите, преклонете главите си, за да получите благословение да напуснете храма. И свещеникът чете над тях главопреклонителната молитва, която във всички византийски последования е отпустителна. Това се вижда и от съдържанието им в двете ни литургии — свещеникът отпраща християните, като проси от Бога да им даде “според потребата на всекиго”: плаващите да придружава, пътуващите да съпътства и пр. (Злат. лит.) или да ги благослови, да ги освети, да ги запази, да ги укрепи, да ги утвърди, да отстрани от тях всяко зло и пр. (Васил. лит.). Централната мисъл в главопреклонителната молитва на Преждеосвещената литургия е Бог да погледне състрадателно на всички свои люде и да ги запази. Що се отнася до алюзията за причестяването, която се прави в края на молитвата във Василиевата и Преждеосвещената литургия, тя е или по-късна прибавка, което се вижда и от контекста, или става въпрос за едно бъдещо причастие, както са случаите от молитвите над родилка в четиридесетия ден и над оглашените преди кръщението.

По-нататък свещеникът чете молитвата на издигането на хляба. В днешно време тя е еднаква за двете ни литургии. Издигането на св. хляб е древен обичай. За него говори св. Максим Исповедник и св. Иоан Дамаскин, който му дава символично значение, като казва, че хлябът “се издига в ръцете на свещеника, както на кръста”. Във византийския ритуал той се издига върху дискаса; коптите го издигат върху чашата; яковитите и маронитите извършват двойно издигане — над дискаса и над чашата; а арменците първо потапят св. хляб в чашата и тогава го издигат над нея.

Много по-древен е обичаят след дяконския възглас “Вонмем” свещеникът

да възглася “Святая святим”. Този израз намираме още в “Дидахи” (I–II в.). За него говори св. Кирил Иерусалимски, който отбелязва и отговора на певците “Един свят, Един Господ. . .”. Св. Иоан Златоуст го тълкува в смисъл, че който не е свят, да не пристъпва към св. Причастие.

Преломяването на хляба води своето начало от Тайната вечеря. Св. апостоли са вършили същото, затова през апостолско време св. Евхаристия се наричала “преломяване на хляба”. В нашия ритуал св. хляб се преломява на четири части. С частицата, на която е писано “ИС”, се прави кръстен знак над чашата, който акт се нарича печат. Тази частица се пуска в чашата, което пък се нарича размесване или съединение. С него Изтокът символизира съединението на Тялото и Кръвта на Господа и Неговото окончателно възкресение.

Теплотата е чисто византийски обред — не я намираме в никой друг ритуал. Тя символизира топлотата на вярата, изпълнена с Дух Свети и има за цел да покаже, че кръвта на Спасителя е жива. Вероятно тя е била въведена в употреба по времето на император Юстиниан Велики, защото когато през VI в. император Маврикий извикал арменския католикос Моисей да се яви в Цариград, той отговорил: “Да премина реката Азат, за да ям квасен хляб и да пия топла вода. Да не бъде!” Арменският католикос имал предвид св. Евхаристия, в която арменците вече ползвали безквасен хляб, и не възприели топлотата.

Самото причестяване става така. През време на изпяването на причастния псалом или химн клириците четат частните (личните) предпричастни молитви “Верую, Господи, и исповедую. . .”, “Се приступаю. . .”, “Вечери Твоя тайния. . .”, “Да не в суд. . .”. Свещеникът вдига ръце към небето и се моли: “Благословите мя, вся небесния сили. . .”; и проси прошка от всички с думите: “Простите мя, отци и братя. . .”; прави три поклона пред св. дарове и се моли: “Боже, очисти мя, грешнаго. . .”, “Сздавий мя, Господи, помилуй мя”, “Без числа согреших, Господи, прости мя”. Тогава се причестява с Тялото. Причестява с Тялото и дякона, а след това себе си и дякона — с Кръвта Господня, като казва онова, което е вписано в служебника.

Ако литургията е архиерейска, архиереят се причестява под двата вида и тогава причестява свещениците и дяконите поотделно, т.е. първо с Тялото, а след това и с Кръвта.

Дяконът изсипва всички частици от дискаса в чашата, като чете “Возкресение Христово видевше. . .”, “Светися, светися. . .”, “О, Пасха велия. . .” и “Отмий, Господи, грехи. . .”. Служителят отваря завесата. Свещеникът подава св. чаша на дякона, който се обръща към народа и призовава: “Со страхом Божиим. . .” Ако има причастници, свещеникът ги причестява, като казва: “Честнаго и святаго тела и крове. . .”

Най-древният причастен псалом на Източната църква е Пс. 33. По-късно Църквата е възприела и други причастни псалми и химни. До около VIII в. всички християни се причестявали тъй, както сега се причестяват духовниците, т.е. отделно с Тялото и Кръвта Господни. До IV в. всички се приближавали

до св. жертвеник (св. трапеза) и там се причестявали. Правило 19-о на Лаводикийския събор разпорежда само клириците да стоят в св. олтар и там да се причестяват. С 44-то правило на същия събор на жените било забранено да се изкачват на св. олтар. С намаляването на причастниците започнали да съкращават стиховете на Пс. 33, докато се стигнало до практиката, да се изпява само един стих от този псалом. Причестяването само на духовенството в извършваните всеки ден литургии довело до неправилната практика, причастният псалом да се пее само през време на причестяването на духовенството. Причестяването на миряните извън причастния псалом довело до още по-неправилната практика, те да се причестяват след края на св. литургия. За да не се стига до тази нередност, в дни, когато християните се причестяват масово, дяконът трябва да призовава народа да пристъпи към св. причастие по времето, когато хорът още пее причастния псалом. Актът на причестяването е един: той почва с причестяването на клириците и свършва с причестяването на миряните. През цялото това време хорът трябва да пее причастния псалом или химн.

Древните предпричастни молитви на нашите литургии са “Тебе предлагам живот наш. . .” и “Боже наш, Боже спасати. . .”, които са колективни, както всички молитви на византийския ритуал. Съвременните наши лични предпричастни молитви “Верую, Господи, и исповедую”, “Се приступаю. . .” и “Вечери Твоя тайния. . .” са от чина на подготовката към св. Причастие. Първата се приписва на св. Иоан Златоуст, втората е на св. Симеон Метафраст, а третата е на анонимен автор, живял най-късно през V–VI в.

БЛАГОДАРНОСТ

След като свещеникът причести народа, благославя го, като казва: “Спаси, Боже, люди Твоя. . .” Певците пеят “Видехом свет истинний. . .” или отпустителния тропар. Свещеникът кади даровете, като казва тихо: “Вознесися на небеса, Боже. . .”; дава на дякона кадилницата и дискаса, на който са прибрани покровците, звездичата, копието и лъжичката, за да ги занесе той на предложението, а сам взема св. чаша и след като каже тихо “Благословен Бог наш. . .”, обръща се към народа, издига чашата и възглася “Всегда, ныне и присно. . .”. Тогава занася чашата на предложението. Певците пеят: “Да исполнятся уста наша. . .” Дяконът казва благодарствената ектения “Прости! Приимше божественних. . .”, а свещеникът сгъва антиминос и чете благодарствената молитва “Благодарим Тя, Владико человеколюбче. . .” (Злат. лит.) или “Благодарим Тя, Господи Боже наш. . .” (Васил. лит.) и правейки кръст над свития илитон, възглася: “Яко Ти еси освещение наше. . .”

От Пасхалната хроника (624 г.) научаваме, че през времето на Цариградския патриарх Сергей, след пренасянето на дискосите и чашите в съсъдохранилището и след приключването на причастния, който през това време бил цял псалом, наредили да се пее и тропарът “Да исполнятся уста наша. . .”.

Поради въздържане на миряните от причастие следпричастната синапта е децентрирана — молитвата сега стои пред ектенията ѝ, защото свещеникът я чете веднага, след като се причести, но нейното славословие “Яко Ти еси освящение наше. . .” е поставено след ектенията, когато се възглася.

ОТПУСТ

Свещеникът се обръща към народа, благославя го, като казва: “С миром изидем.” Певците отговарят: “О имени Господни.” Дяконът казва: “Господу помолимся.” Свещеникът излиза на солея, обръща се на изток и чете заамвонната молитва “Благословляяй благословящия Тя, Господи, . . .”. Певците пеят “Буди имя Господне благословено. . .”, през време на което свещеникът отива на предложението и чете молитвата на съсъдохранището “Исполнение закона и пророков. . .” (Злат. лит.) или “Исполнися и совершися. . .” (Вас. лит.). Дяконът казва: “Господу помолимся”; а свещеникът благославя народа, като казва: “Благословение Господне и милост Его да приидет на вас. . .” Обръща се към иконата на Спасителя и казва: “Слава Тебе, Христе Боже. . .” Певците изпяват “Слава Отцу. . . Господи, помилуй (3 пъти), благослови”. Свещеникът казва обичайния отпуст и крайното благословение “Молитвами святых отец наших. . .”. Певците: “Амин.” Свещеникът раздава нафората, като на всекиго казва: “Благословение Господне да приидет на тя.”

Този отпуст се е развил и оформил постепенно. Началният отпуст, подобно на всички отпусти от последованията на денонощния кръг на византийския ритуал, бил твърде прост. Дяконът се обръщал към народа и го отпущал с думите: “С миром изидем.” От XII в. тази реплика се казвала от свещеника или архиерея, както това става досега. В един непознат за нас период, но преди VIII в., Църквата към този отпуст прибавяла и една молитва, наречена заамвонна, защото се е чела сред народа, зад амвона, който тогава се намирал в средата на храма. Тази молитва сумирала най-важните прошения на литургията и едновременно имала характер на благословение, което се вижда не само от паралелните молитви на последованията на денонощния кръг, които завършвали с молитва на благословението, но и от съдържанието на заамвонната молитва. В Света Гора досега свещеникът благославя при изречението “Спаси люди Твоя и благослови достояние Твое” на общата заамвонна молитва. Тъкмо това е отговорът на поканата на певците: “Отче (владико), благослови” или само “благослови”.

Нашият служебник дава две заамвонни молитви: “Благословляяй благословящия Тя. . .” за Златоустовата и Василиевата литургия и “Владико Вседержителю, иже всю твар премудростию создавий. . .” за Преждеосвещената литургия. В различни издания на Гръцката църква молитвата “Благословляяй благословящия Тя. . .” е дадена за Златоустовата литургия, а за Василиевата литургия са дадени три заамвонни молитви: “Благословляяй благословящия Тя. . .”, “Ти, Който приемаш хвалебни жертви. . .” и “Владико Иисусе Христе

Спасителю наш...”. Първата от тях те поставят като редовна; втората — или да се казва при извършване на Василиевата литургия изобщо, или само на 1 януари, или пък, както е в изданието на Георги Протопсалт Цариградски от 1858 г., в забележка се осъжда прочитането ѝ, като се мотивира с това, че тя не е молитва на св. Василий Велики; а третата се намира в някои кодекси, откъдето била препечатана в Иеротелестиона на архиепископ Хрисостомос от 1948 г.

Въпросът за заамвонните молитви стои открит в днешната Църква. На литургичната наука са познати около 20 ръкописа, писани между VIII и XVII в., които съдържат около петдесетина заамвонни молитви. Те били писани за всички велики Господски и Богородични празници, за повечето от неделните дни на църковната година и за отделни категории светийски празници. Нашата заамвонна молитва “Благословяяй благословящия Тя...” вероятно била обща, затова се е запазила до наши дни. Що се отнася до посочената по-горе като втора молитва, в Барбериновия евхологий е надписана “Друга заамвонна молитва на Преждеосвещената литургия”, а третата — “Заамвонна молитва на Германа патриарха”.

В древността след заамвонната молитва свещеникът не се връщал в св. олтар, а раздавал нафората. Певците през това време изпявали “Буди имя Господне...” и причастния Пс. 33, който поради липса на причастници бил преместен при раздаването на “антидора”, т.е. на нафората, която се раздава вместо дар. За тази практика ни свидетелстват много кодекси, Николай Кавасила и св. Симеон Солунски. Прочитането на Пс. 33 при раздаването на нафората сега се е запазило при извършването на Преждеосвещената литургия. В Света Гора и в някои други манастири досега свещеникът отива в средата на храма, за да раздаде нафората.

По-късно избледнял отпустителният характер и на заамвонната молитва и Църквата прибавила ново отпустително благословение: първоначално само “Благословение Господне и милост Его да приидет на вас”, а после — и “Христос истинний Бог наш...”. Тогава свещеническото благословение се е преместило последователно в двете последни благословения, а заедно с него — и призивът на певците “Отче, благослови”. Дори след въвеждането на тези две благословения първоначално свещеникът раздавал нафората след заамвонната молитва при изпяването на Пс. 33. По-късно започнали да раздават нафората след благословието “Благословение Господне и милост Его да приидет на вас” и преди “Христос истинний Бог наш...”. Накрая се дошло до съвременната практика, а именно нафората да се раздава след “Христос истинний Бог наш...”, когато певецът четял Пс. 33, както това става някъде през време на Преждеосвещената литургия.

Когато в края на св. литургия било прибавено благословието “Молитвами святых отец наших...” — първо по манастирите, а по-късно и в енорийските храмове, то се казвало след раздаването на нафората и прочитането на Пс. 33, както това става сега при извършването на Преждеосвещената ли-

тургия в Света Гора. В енорийските храмове днес “Молитвами святых отец наших. . .” се казва преди раздаването на нафората, а Пс. 33 е отменен. Това е сложната история на оформянето на съвременния отпуст.

МОЛИТВА НА СЪСЪДОХРАНИЛИЩЕТО

Сега тя се чете непосредствено след заамвонната молитва, т.е. след дренното отпущане. В нашите три литургии се четат три различни молитви на съсъдохранилището: “Исполнение закона. . .” (Злат. лит.), “Исполнися и совершися. . .” (Васил. лит.) и “Господи Боже наш, введий нас. . .” (Прежд. лит.).

Тази молитва в древността се е чела в съсъдохранилището, след като там са били пренесени съсъдите и остатъците от даровете в края на литургията. Когато съсъдохранилищата от атриума или нартекса постепенно изчезнали и съсъдите възприели да ги пазят на предложението, молитвата на съсъдохранилището започнали да я четат на предложението след заамвонната молитва, както това вършим сега. Барбериновият евхологий, освен нашите две молитви на съсъдохранилището от Златоустовата и Василиевата литургия, помества още три такива молитви. Това ще рече, че и тези молитви билименяващи се, както и заамвонните. Съвременната наша молитва на съсъдохранилището от Преждеосвещената литургия липсва в Барбериновия евхологий. Това идва да покаже, че молитвата на съсъдохранилището в Преждеосвещената литургия е от около X в.

Сега свещеникът трябва св. дарове не когато прочита молитвата на съсъдохранилището, а след неговите отпустителни благословения и раздаването на нафората. Когато с него служи дякон, дяконът ги трябва веднага след прочитането на тази молитва.

ЗАКЛЮЧИТЕЛНА ЧАСТ

В днешно време свещеникът и дяконът си събличат одеждите при прочитането на химна на св. Симеон Богоприемец “Нине отпущаеши. . .”, на трисвятое, отпустителния тропар на светията, чиято литургия са извършвали, и на техните кондаци или Богородичен кондак, на “Господи, помилуй” (12 пъти), “Слава и нине”, “Честнейшую херувим” и отпуст. Покланят се, целуват св. трапеза, покриват я с нарочна покривка и напускат храма.

Действията, които извършват те, са от най-дълбока древност, но тропарите са прибавяни постепенно. Те са в духа на православната традиция.

ПРЕЖДЕОСВЕЩЕНА ЛИТУРГИЯ

Под *литургия на преждеосвещените дарове* разбираме онова богослужебно последование, свързано с вечерня, през време на което верните се причестяват с Тялото и Кръвта Господни, осветени предварително в друга литур-

гия — Василиева или Златоустова.

Сега тя се извършва така. При проскомидийния чин на предната неделя свещеникът вади от просфори толкова агнеца, колкото преждеосвещени литургии предстоят да се отслужват през седмицата. Те се вадят по същия начин и при произнасянето на същите слова, както се вади агнецът на неделната служба. Те се поставят около централния агнец. При освещаването на даровете в неделната литургия свещеникът благославя всички агнеци с традиционните епиклетични слова, а при възгласа “Святая светим” издига всички св. Агнеци едновременно. След като положи в св. чаша част от неделния св. Агнец и излее теплотата в нея, взема всеки приготвен и осветен Агнец, предназначен за Преждеосвещена литургия, напоява го с честната Кръв и го полага в специална дарохранилница с меката му част нагоре.

В деня, когато ще се извърши Преждеосвещена литургия, при четенето на VI час, свещеникът “взема време”, без да каже молитвата “Господи, ниспосли руку Твою...”, облича черни одежди, като при обличането на всяка одежда казва само: “Господу помолимся”; и сам отговаря: “Господи, помилуй.” След молитвата на изобразителните “Всесвятая Троице...” той отваря светите двери и прави малък отпуст.

Литургията започва с “Благословено царство...”, чете се предначинателният псалом, през време на който свещеникът чете пред светите двери последните четири от светилничните молитви. Четецът чете 18-а катизма. След всяка статия се казва малка ектения, през време на която свещеникът чете по една от първите три светилнични молитви. През това време свещеникът полага дискаса върху открития антиминос на св. трапеза и поставя на него св. Агнец. След като го покади, предхождан от служителя или дякона, който държи свещник и кади, пренася дискаса на предложението, където подготвя даровете — излива вино и вода в св. чаша, полага звездичата на дискаса, покрива даровете с покровците, покадява ги, като при всяко от тези действия казва: “Господу помолимся. Господи, помилуй”; а накрая — “Молитвами святых отец наших...”. След последната малка ектения певците изпяват “Господи, воззвах...” с определените стихирни, когато дяконът кади по приетия ред. Малкият вход става с кадилница и само когато е предвидено да се чете евангелие — с Евангелие. Чете се “Свете тихий...”. Дяконът закачва кадилницата на свещника, който стои на солея пред светите двери, и казва: “Вонмем.” Свещеникът: “Мир всем.” Дяконът: “Премудрост.” Четецът казва прокимена на паримията, чете паримията и след като каже прокимена на втората паримия, възглася: “Повели!” Свещеникът с двете си ръце издига свещника, на който е окачена кадилницата, обръща се на изток и правейки кръст с него, възглася: “Премудрост. Прости!” После той се обръща на запад, осенява кръстообразно народа и казва: “Свет Христов просвещаает всех.” Тогава оставя светилника на старото му място. Дяконът казва: “Премудрост” и “Вонмем”. Четецът чете втората паримия. Свещеникът взема кадилницата, а дяконът — светилника. Те застават един срещу друг. Когато четецът прочете паримията, свещеникът

кади около св. трапеза, като пее: “Да исправится. . .” Певците изпяват същото четири пъти, през време на което свещеникът възглася стиховете “Господи, въззвах к Тебе. . .”, “Положи, Господи. . .”, “Не уклони сердце мое. . .”, “Слава Отцу. . . И нине, и присно. . .”. Тогава свещеникът изпява първата половина на “Да исправится. . .”, докато кади стоящите в олтара, а певците изпяват втората половина “Воздеяние руку моею. . .”, когато той покадява народа от солея. Ако е празник, след каденето се чете апостол и евангелие. В първите три дни на Страстната седмица се чете само евангелие.

Дяконът казва сугуба ектения, а свещеникът чете молитвата на сугубата ектения “Господи Боже наш, прилежное сие моление. . .”. Дяконът казва ектенията за оглашените, а от сряда на четвъртата седмица на Великия пост — и ектенията за готвещите се към просвещение; свещеникът чете молитвата за оглашените “Боже, Боже наш, Создателю. . .” и за готвещите се към просвещение “Яви, Владико. . .”. При възгласа “Да и тии с нами. . .” открива антиминос. Следват ектениите и молитвите на верните “Боже великий и хвалний. . .” и “Владико светий, преблагий. . .”.

Певците изпяват “Нине сили небесния. . .”, когато свещеникът кади, казва три пъти този химн, целува антиминос и св. трапеза, иска прошка от народа и отива на предложението. Там той поставя “въздуха” на рамото си, взема св. дискос с дясната ръка, а св. чаша — с лявата, и прави вход, без да казва нищо. Следва просителната ектения, когато свещеникът чете молитвата “Иже неизреченних и невидимих таин. . .”. Певците казват “Отче наш. . .”, свещеникът казва главопреклонителната молитва “Боже, единый благий. . .” и молитвата на издигането на хляба “Вонми, Господи Иисусе Христе Боже наш. . .”, издига под “въздуха” св. Агнец и възглася: “Преждеосвещенная святая святим.” Тогава открива даровете, преломява св. хляб, поставя четирите му частици кръстообразно на дискоса, слага частицата “Ис” в св. чаша, благославя теплотата и я излива в чашата. Всичко това извършва, без да казва нищо. Причестяването става както при другите литургии с тази разлика, че като вземе частицата “ХР”, свещеникът казва: “Честное и пресвятое тело и кров. . .” Чашата поема с двете си ръце и пие три пъти от нея, без да каже нищо. Причастният псалом е “Вкусите и видите. . .” (Пс. 33:9).

След причестяването на клира вместо “Видехом свет истиний. . .” певците пеят “Благословлю Господа. . .”, а вместо “Да исполнятся. . .” — “Хлеб небесний. . .”. Дяконът казва благодарствена ектения, а свещеникът — благодарствената молитва “Благодарим Тя Спаса всех. . .”. Отпустът се извършва както и при Василиевата и Златоустовата литургия, но заамвонната молитва е “Владико Вседержителю. . .”, а молитвата на съсъдохранилището — “Господи Боже наш, введий нас. . .”. При раздаването на нафората се чете Пс. 33.

Забранява се извършването на Преждеосвещена литургия с част от осветен Агнец, както и пренасянето на св. Агнец от един храм в друг, за да се извърши Преждеосвещена литургия.

Началото на Преждеосвещената литургия и авторът ѝ не са известни.

Първото свидетелство, дошло до нас, за вече съществуваща Пржедосвещена литургия е от Пасхалната хроника (624 г.). Тя отбелязва, че по време на патриаршестването на Сергей Цариградски (610–639 г.), и по-точно през 615 г., в пржедосвещени литургии, извършвани не само в периода на Великия пост, а “и в други дни” (вероятно други постни дни), след “Да исправится...”, при пренасянето на св. дарове от съсъдохранилището до св. трапеза, било наредено да се пее “Нине сили небесния...”. Второто свидетелство хронологически идва от Трулския събор (692 г.), който повелява: “Във всички постни дни на св. Четиридесетница, освен събота, неделя и Благовещение, да се извършва св. Пржедосвещена литургия” (52-ро правило). От IX в. нататък свидетелствата за нея изобилстват. Никифор Цариградски (806–815 г.) в един от каноните си нарежда: “Не бива монасите да постят в сряда и петък на Сиропустната (седмица), но след отпуста на Пржедосвещената (литургия) да ядат сирене, където и да се намират” (1-во прав.; Migne, PG, 100, 852). За нея говори патриарх Михаил Керуларий (1043–1059 г.), патриарх Мануил Цариградски (1215–1222 г.), Арменопулос († 1383 г.), св. Симеон Солунски († 1429 г.).

Последованието на тази литургия намираме за първи път в Барбериновия евхологий. Същия устав на тази литургия намираме в евхологии от IX, X и XI–XII в. Кодекси от XI в. нататък следват друго ръкописно предание, защото там са включени доста рубрики и текстове под влияние на Златоустовата и Василиевата литургии. Освен историческото и ръкописното предание притежаваме и доста средновековни тълкувания на Пржедосвещената литургия, които допълват нашите познания за нейното развитие. Между тях на първо място стои “Тълкуванието на божествената Пржедосвещена литургия”, приписвано на св. Теодор Студит († 826 г.), но което в действителност е съчинение на Псевдотеодор Студит от около XIII в. Други, не по-малко ценни тълкувания, намираме в труда на покойния проф. Панайотис Трембелас “Трите литургии...”.

Предисторията на тази литургия се крие в обичая на древните християни да пазят осветени дарове, за да се причестяват всеки ден или в определени дни на седмицата. В Египет на постни дни не се извършвала литургия, а само се четели библейски четива и се произнасяла проповед. В Сирия, Кападокия и Цариград, напротив, се извършвала обикновена литургия. Св. Василий казва, че християните от неговата област се причестявали поне четири дни (сряда, петък, събота и неделя) на седмицата и че всекидневното причестяване е добро и полезно. Св. Иоан Златоуст казва, че в Сирия и Цариград християните се причестявали в неделя, сряда и петък. Тази практика могла да се приложи през цялата църковна година, освен в дните на св. Четиридесетница, когато, според 49-о правило на Лаодикийския събор, литургия могла да се извършва само в непостните дни на св. Четиридесетница, т.е. в събота и неделя. Единственият начин, по който християните могли да се причестяват в постни дни (понеделник до петък включително) на св. Четиридесетница, бил чрез предиосветени дарове. И понеже постът в тия дни се състоял

в пълно въздържание от храпа до девети час, когато Господ Иисус предал духа Си на кръста, причастието било свързано с вечернята. Тъй се създава т. нар. Преждеосвещена литургия, която е вечерня с причастна формула.

Най-древната форма на Преждеосвещената литургия може да се извлече от житието на св. Мария Египетска, писано от св. Софроний Иерусалимски. Там се казва, че преди да се причести, св. Мария Египетска казала Символа на вярата и Господнята молитва, а след причастието благодарила с химна на св. Симеон Богоприемец “Нине отпущаеши...”.

Пасхалната хроника ни разкрива, че тя вече била свързана с вечернята, че след втората молитва на верните, т.е. след възгласа “По дару Христа Твоего...”, пренасяли преждеосвещените дарове от съсъдохранилището до св. трапеза и пеели “Нине сили небесния...”.

Барбериновият евхологий (VIII–IX в.) ни дава възможност да видим една доста развита Преждеосвещена литургия: след вечернята там намираме молитвата за оглашените “Боже, Боже наш, Создателю...”, за готвещите се към просвещение “Яви, Владико...”, двете молитви на верните “Боже великий и хвалний...” и “Владико святей...” с възгласа “По дару Христа Твоего...”. Изпява се “Нине сили небесния...” и се извършва великият вход. Дяконът казва просителна ектения, а свещеникът чете молитвата “Иже неизреченних и невидимих таин...”. Казва се “Отче наш...”, чете се главопреклонителната молитва “Боже, единий благий...”, възгласът “Преждеосвещенная святая святим...”, а след причестяването — и благодарствената молитва “Благодарим Тя Спасе...”, отпущането “С миром изидем” и заамвонната молитва “Владико вседержителю...”. В този ръкопис липсват само молитвите на издигането “Вонми, Господи...” и на съсъдохранилището “Господи Боже наш, введий нас...”.

В кодекси от X до XII в. намираме молитва на завесата “Посетивий нас, милостию и щедротами, Владико Господи...”, молитвата на издигането на хляба “Вонми, Господи...” и молитвата на съсъдохранилището “Господи Боже наш, введий нас...”.

В кодекси от XII до XIV в. се помества и вечернята част. В едни от тях молитвата на входа е “Вечер и заутра...”, а в други — “Владико Господи Боже наш, оставивий на небесех чини...”. Чинът на литургийната част е почти като нашия, но с особености, например Синайският кодекс X 973 от XII в. нарича нашата първа светилнична молитва “Господи щедрый и многомилостивый...” молитва на предложението. Кодекси от XIV, XV–XVI в. също предвиждат молитва на предложението, но тя е или молитвата “Господи, Господи, нине молимся Тебе Боже...”, или молитвата “Боже, Боже наш, показавий нам великое сие спасения таинство, Ти сподоби нас принесити Тебе жертви безкровния, жертву преждеосвещенную приими и хвалу Христа. Яко святися...”. В някои кодекси след XIV в. намираме и молитвата на кадилото “Боже вишний, невидимый и нерукотворный, приемий дари сия, Ноеви жертви, Авраамова всеплодия, приими и от рук наших кадило сие во святей и пренебесный и мислений Твой жертвеник в вою благоухания...”. Съвременната наша Прежде-

освещена литургия обаче се придържа към практиката на повечето древни ръкописи, които не предвиждат молитви на предложението, на кадилото и на завесата.

ТАЙНСТВО КРЪЩЕНИЕ

ХРИСТИЯНСКО ПОСВЕЩЕНИЕ

Посвещението в християнство става чрез три тайнства: *св. Кръщение*, *св. Миропомазване* и *св. Евхаристия*. Православната църква, вярна на древната традиция, извършва тези *три тайнства* последователно в едно и също време, даже над пеленачета. Римокатолическата църква (макар че по принцип признава единството на християнското посвещение и дори извършва *трите тайнства* едновременно над възрастни в случай, че там има клирик в епископски сан или презвитер, специално натоварен с право да конфирмира), вярна на една средновековна концепция, която в основата си крие практичността, *ги* извършва над малки деца разделено, т.е. в различни периоди от тяхното детство, освен ако детето е в опасност от смърт — тогава *тези тайнства* се извършват едновременно. Въпреки това в рубриките на издадените след Втория ватикански събор богослужебни книги тя повелява на своите свещенослужители в пастирските си съвети и в катехизическите си поучения да изясняват на пасомите си, че християнското посвещение съставлява едно цяло и че християните са длъжни да приемат трите гореизброени тайнства, за да бъде посвещението им пълно. Православната църква не е пренебрегвала принципа на практичността: като има предвид, че пеленачетата не могат да поемат твърда храна, тя ги причестява със св. Кръв Господня, а в случай, че кръщението и миропомазването стане в ден, когато няма св. литургия, причестява новопросветения в един от следващите дни, когато се извършва литургия. И в тия случаи тя схваща посвещението в християнство като един единен акт.

СЪЩИНА НА СВ. КРЪЩЕНИЕ

Първото от седемте тайнства е св. Кръщение. То е врата, през която всеки човек минава, за да стане член на св. Църква. Кръщението е тайнство, чрез което огласеният в Христовата вяра бива потапян трикратно във вода при произнасянето на формулата: “Кръщава се Божият раб (името) в името на Отца (амин) и Сина (амин), и Святаго Духа (амин)”; очиства се от всеки грях и оправдан и осветен (1 Кор. 6:11), възражда се за нов, благодатен живот; умира за греха, за да живее за Бога (Рим. 6:11).

Христос не е нито първият, нито единственият, Който заповядва да се кръщава. Кръщение е имало и преди Него като символ на очищение и ново-

рождение. (Водата на потопа, която очисти и обнови света; водата на Червено море, която се отвори пред Божия народ, като го спаси от гонението на фараона; водата на река Йордан, която също пропусна избрания народ, за да влезе в Обетованата земя, бе предобраз на християнското кръщение.) Христос използва този символ, за да въведе чрез него последователите Си в Божието царство, като го направи тайнство. Той казва на Никодим: “Истина, истина ти казвам: ако някой се не роди от вода и Дух, не може да влезе в царството Божие” (Иоан 3:5), с което ясно очертава пред Своите последователи важността на очишението на плътта чрез вода, която възражда вътрешния човек чрез Дух Свети. Затова, когато изпраща Своите апостоли в света, Той им поръчва да кръщават “в името на Отца и Сина, и Святаго Духа” (Мат. 28:19) и свързва това кръщение със спасението на човека (Марк 16:16).

Св. Иоан Кръстител определя разликата между своето и Христовото кръщение така: “Аз ви кръстих с вода, а Той ще ви кръсти с Дух Свети” (Марк 1:8). При Христовото кръщение не водата, а Светият Дух възражда. Следователно християнското кръщение не е обикновен обред, както у юдеите и езичниците, а тайнство. Това тайнство съединява кръстения с Христа, “облича” го в Христа, като му дава възможност да вземе участие в тайната на Христовата смърт и на Христовото възкресение (Рим. 6:2–11; Гал. 3:27).

При християнското кръщение е необходима вода (Деян. 8:36). Налице трябва да има покаяние (Деян. 2:38) и вяра (Мат. 28:19–20) в Исус Христос (Деян. 8:12, 37; 16:15; 18:8; 19:4; 22:16). Вярата в Христа трябва да се изповяда от кандидата (Деян. 8:37), както и отношението, което Той, възкръсналият и възнеслият се Исус, има към Отца и Светия Дух (Деян. 2:33), и че Той е причина за спасение на всички (Евр. 5:9).

ИСТОРИЯ НА СВ. КРЪЩЕНИЕ

Християнското кръщение е учредено от Господ Исус Христос (Мат. 28:19–20; Марк 16:15–16). Апостолите са почнали да кръщават още на самия ден Петдесетница. В книга Деяния на светите апостоли са отбелязани кръщенията на около 3000 души, на самаряни, между които и на Симона (8:12–13), на евнуха на Етиопската царица Кандакия (8:38), на Савел (9:18), на Корнилиевия дом (10:47–48), на Лидия и нейните домашни (16:15), на тъмничния стражар във Филипи (16:33), на коринтяни, на Крисп и Гай, на Стефаниновия дом (18:8; 1 Кор. 1:14–16) и на ефесяни (Деян. 19:5).

През апостолско време кръщението е ставало чрез троичната формула “В името на Отца и Сина и Святаго Духа”, дадена от Господ Исус Христос. Наистина ние срещаме в Деяния на светите апостоли и в св. апостол Павловите послания изрази, в които става въпрос за кръщаване “в името на Исуса” или “в Христа”, или “в Христовата смърт” (Деян. 8:16; 19:5; Рим. 6:3; Гал. 3:27), но те не изключват кръщението с троичната формула. Това се потвърждава и от факта, че в “Дидахи” се говори за кръщение “в името Господне” (гл. 9:5), но

категорично се нарежда самото кръщение да се извършва “в името на Отца и Сина и Святаго Духа” (гл. 7:1).

Кръщението се извършвало във вода, както Господ Иисус Христос ясно указва чрез думите: “Ако някой се не роди от вода и Дух, не може да влезе в царството Божие” (Иоан 3:5). Това се вижда и от кръщението на евнуха (Деян. 8:33). Същото се потвърждава и от смисъла на понятието “βαπτίζω”, което означава “потопям”, ползвано от гърците за означаване акта на кръщението. В посланията намираме изразите “водна баня” и “баня на възраждането” (1 Петр. 3:21; Еф. 5:26; Тит. 3:5), които също ни дават възможност да заключим, че кръщението ставало чрез потапяне във вода.

Новозаветните книги ни дават възможност да видим, че в апостолско време оглашението е било кратко. Една проповед била достатъчна, за да бъде кръстен някой. Произнесената от евнуха изповедна формула: “Вярвам, че Иисус Христос е Син Божи” (Деян. 8:37), показва, че от най-ранно време кръщението се предшества от тази или подобна изповедна формула.

През II в. св. Църква продължила да кръщава възрастни. В по-голямата си част кандидатите били езичници, затова тя организираща един подготвителен период преди самото тайнство, който обхващал просвета, пост и молитва. Св. Юстин Философ (ок. 150 г.) свидетелства, че подготовката към кръщението ставала чрез просвета, засягаща вярата и нравствеността, пост и молитва. Актът на кръщението ставал в “жива вода”, т.е. текуща вода чрез потапяне на кандидата. При липса на обилна вода обаче то могло да се извърши и чрез поливане три пъти на вода върху главата на кандидата.

През III в. подготовката към кръщение е вече цял институт. Св. Иполит Римски свидетелства, че този институт, който бил органически свързан със самото кръщение, обхващал два етапа: първият бил продължителен, но не превишавал три години; а вторият — в границите на св. Четиридесетница. В първия период кандидатите били въвеждани в истините на вярата и на нравствеността и същевременно над тях се четели молитви за оглашените. Посредством проверка на наученото и въз основа на свидетелството за тяхното поведение на тези, които са ги довеждали до Църквата, те преминавали към втория етап. През време на св. Четиридесетница те бивали просвещавани в евангелските текстове и над тях се произнасяли всекидневно заклинания чрез ръковъзлагане. На Велики четвъртък кандидатите се изкъпвали, в петък и събота постели и присъствали на богослужението, извършвано от епископа. Той възлагал над тях ръце, духал в лицето им и ги бележел със знака на св. кръст по ушите, челото и носа. В нощта срещу Пасха се извършвало бдение. При първото пропяване на петлите кандидатите пристъпвали към водите, събличали се, отричали се от сатаната и бивали помазвани с елей. Тогава слизали в предварително осветените води, изповядвали вярата си в Отца и Сина, и Светаго Духа, а клириците ги кръщавали, като ги потапяли три пъти във водата.

За кръщението в Северна Африка ни говори Тертулиан. Той свидетелств-

ва за оглашението, за освещаването на водата, за трикратното потапяне във водата, след което на новопроеветения се давало да пие мляко и мед; казва също, че при липса на епископ или на презвитер кръщението могло да стане и от дякон, а дори и от мирянин при крайна нужда. Тертулиан сочи паскалната нощ и следващите я дни до Петдесетница за дни на кръщението, без да изключва който и да е ден и час от годината. За същите обреди говори и св. Киприан Картагенски. Той свидетелства, че въз основа на решението на III Картагенски събор могли да бъдат кръстени деца и преди осмия ден от тяхното рождение.

За кръщението в Сирия през същия век ни говори Дидаскалията. Тя свидетелства, че епископът помазвал първо главите на мъжете, а после и на жените с елея на закланието. Свещениците или дяконите им помазвали целите тела, докато при жените този акт се извършвал от дяконисите. Тогава те пристъпвали към водите.

За практиката на кръщението в Сирия през IV в., и по-специално за кръщението по западносирийския ритуал, който лежи в основата на византийския, имаме доста сведения. Иерусалимската практика е отразена в 23-те катехези на св. Кирил Иерусалимски, от които пет тайноводствени, и в Пътеписа на монахиня Етерия. Антиохийската практика е отразена в VII книга (гл. 39–45) на Апостолските постановления и 12-те катехези на св. Иоан Златоуст.

Според тези извори институцията на оглашението през IV в. достигнала своето пълно развитие. Периодът на подготовката на оглашените не преминавал трите години, но при показана ревност той могъл да бъде още по-къс. Оглашените присъствали в дидактичката част на св. литургия и напускали храма, когато дяконите ги подканвали за това. В края на този етап, водени от своите възприемници, кандидатите се представяли на презвитерите, а чрез тях и на епископа, за да бъдат записани в специален каталог.

Записване на името на кандидата за оглашен ставало в навечерието на св. Четиридесетница. В първия ден на св. Четиридесетница възприемниците водели кандидатите в храма, където епископът подлагал на разпит близките им. Ако се оказвало, че кандидатите са честни, че те почитат родителите си, не са пияници, лъжци и пр., епископът отбелязвал имената им собственоръчно в специален каталог. В противен случай ги отпращал. Най-голяма отговорност за тях носели възприемниците (на гр. *ἀνάδοχος*, на лат. *susceptor*, *sponsor*), наречени така, защото те вземали върху себе си отговорността за казаното пред епископа и за бъдещото поведение на своите кръщелници.

Катехизацията обхващала истините на вярата и на нравствеността. Пред кандидатите за кръщение се разкривали и тълкували библейските текстове, като се начене от книгата Битие. След това пред тях се разкривал и Символът на вярата — текст и тълкувание.

Заклинанията се извършвали от специални закланатели всекидневно. Заклинателните молитви се четели многократно. Рубриците на стари евхологии

говорят за повтарянето им “осем или десет пъти”. Със синодално решение Иоан Цариградски (1376 г.) наредил те да се четат над оглашените само по веднъж от страна на свещеника, но св. Симеон Солунски пише за многократното повтаряне на заклинателните молитви в деня на кръщението от някои благочестиви свещеници и през негово време (XIV–XV в.).

Първоначално заклинателните молитви били импровизирани. По-късно те били вписвани в евхологии. В нашите требници, освен заклинателните молитви на оглашението, са запазени и молитви, четени над “страдащи от демони”, които се приписват на св. Василий Велики и на св. Иоан Златоуст. Някога те били заклинателни молитви от чина на оглашението. Рубриките на средновековните евхологии говорят ту за четири, ту за пет заклинателни молитви. Фактически те са три заклинателни молитви и една, която се е чела като последно заклинание преди самото кръщение. Последната е разделена на две части, затова рубриките ги сочат различно — ту четири, ту пет. В съвременния чин на оглашението заклинателните молитви са три. Първите две се отправят срещу сатаната, затова древните рубрики нареждат да се произнасят, докато кандидатите за кръщение са обърнати към запад, а третата — към Господ Саваот, затова древните рубрики нареждат да се прочете, докато кандидатите са обърнати към изток. Св. Кирил Йерусалимски отбелязва, че заклинателните молитви са се чели, докато лицата на оглашените били покрити, за да не се разсейват. Наличието и съдържанието на заклинателните молитви идва от времето, когато кандидатите за кръщение били възрастни езичници, които са принасяли жертви на идолите, и се е предполагало, че техните души били “жилище на демони”.

През дните на Страстната седмица кандидатите произнасяли пред епископа Символа на вярата. На Велики четвъртък те се изкъпвали, а на Велики петък и Велика събота — постели. На Велика събота епископът възлагал над тях ръка и произнасял последното заклинание. Тогава духал в лицата им и правел кръстен знак върху гърдите, челата, ушите и устните им. Оглашените прекарвали цялата нощ в бдение, през време на което те слушали четива от Свещ. Писание и проповеди. Този обред бил последният преди деня на кръщението.

В самия ден на кръщението се извършвал обредът на отхвърлянето на сатаната и съединението с Христа. Първоначално едното и другото се извършвали отделно, а по-късно — едновременно. Кандидатите отхвърляли сатаната с ръце, вдигнати нагоре, като пленници, обърнати към запад — страната на тъмнината и на дявола; в този момент те стоели с развързан пояс и боси. Самите кандидати за кръщение казвали: “Отхвърлям те, сатана, и всичките ти дела, и всичките ти ангели и пр.” Тогава всеки кандидат духвал на сатаната, с което изразявал изхвърлянето му от душата си. За заплюването на сатаната, макар да е засвидетелствана в Амвросиевия ритуал, не говори нито един от източните св. отци до към XIII в. Този обред бил в сила на Изток през XV в. За него говори св. Симеон Солунски. Съединението с Христа ставало, дока-

то кандидатът за кръщение бил обърнат на изток — символ на рая, с ръце, свалени надолу — символ на безусловно предаване на Христа. За този обред говорят Апостолските постановления, св. Иоан Златоуст и Псевдодионисий Ареопагит. Западът и Александрийският ритуал не го познават.

След отхвърлянето на сатаната и след съединението с Христа всички древни ритуали говорят за изповядването на вярата. Тертулиан свидетелства, че това ставало, докато кандидатът бил във водата. Св. Кирил Иерусалимски ни дава и символа: “Вярвам в Отца и Сина, и Святаго Духа; и в едно кръщение за покаяние.” По-късно на Изток бил въведен Никео-Цариградският символ на вярата. В началото той се произнасял на три пъти и всяка част се казвала, преди да бъде потопен кандидатът. Сирийските църкви рано изоставили тази древна практика — Символът на вярата да се казва в басейна.

След изповядването на вярата някои кодекси от XIV в. нататък предписват “свещеникът, кандидатът и възприемникът да се покланят на иконата на Владиката Христа” или “кандидатът да се поклони към изток” или “кандидатът да каже: “Покланям се на Отца и Сина, и Святаго Духа, единосъщна и неразделна Троица”. Вероятно този обред на поклонението трябва да е бил древен, защото в Иполитовите канони (19-то прав., § 122) се предписва кандидатът, преди да влезе във водата, да изповядва вярата си така: “Вярвам и се покланям пред тебе. . . о, Отче, Сине и Свети Душе.”

В евхологии на Серапион намираме една молитва, озаглавена “Молитва след отхвърлянето”. В съвременния требник намираме подобна молитва след “поклонението”.

Най-древните извори отбелязват, че след отхвърлянето на сатаната и след съединението с Христа кандидатът влизал бос във вътрешния отдел на баптистерия, където събличал хитона си и бивал помазван с елей на закланието. Този елей носи названието си от обстоятелството, че древната Църква четяла закланателни молитви не само върху лица, а и върху елементи (елей, вода, а на Запад — и над сол). Те се употребявали за благословение или осветение на човеци или предмети, понеже те носят в себе си силата на закланането и заместват самото закланане. Такова значение и място имат до днес елеят на закланането и водата на кръщението. Според св. Кирил Иерусалимски кандидатът бил помазван от главата до петите, което символизира общението с добрата маслина — Христа. Иполитовите канони и Псевдодионисий Ареопагит също говорят за помазването на целия човек. Според тях помазването се извършва от свещеника. Древни евхологии от VIII в. насам предписват това да върши дяконът. Св. Симеон Солунски пише, че в негово време помазването на тялото се извършвало от дякона или от някой служител. Съвременната практика на гърците — възприемникът да помазва цялото тяло на детето, след като свещеникът помаже отделните части на тялото му, е засвидетелствано в кодекси от XV в. нататък. Когато по практически съображения обредите на “отхвърляне на сатаната” и на “съединението с Христа” били преместени да се извършват на Велики петък (Барберинов евхологий), с

тях бил преместен и обредът на помазването. В Апостолските постановления, Иполитовите канони, както и в съчиненията на св. Кирил Иерусалимски и на Псевдодионисий Аеропагит, освещаването на елея предшества освещаването на водата, но помазването с елея се извършва след освещаването на водата. Във византийския ритуал самото освещаване на елея и помазването с него се извършват след освещаването на водата.

Древните извори не говорят за освещаване на водата в момента на кръщението, защото това ставало предварително. По-късно, както се вижда от 7-ия отговор или правило на Тимотей Александрийски (380–385 г.), от един арабски диатаксис (VI в.) и от свидетелството на Псевдодионисий Аеропагит (V–VI в.), освещаването на водата било вмъкнато между помазването на кандидата с елея на заклинанието и влизането му във водата. Във византийския ритуал освещаването на водата става преди освещаването на елея и помазването с него.

Кръщението от най-древни времена ставало чрез трикратно потапяне във вода и чрез произнасяне на кръщелната формула: “Кръщава се Божият раб (името) в името на Отца и Сина, и Святаго Духа.” За това говорят изворите на сирийския, римския и египетския ритуал. Кодексите описват самия акт на кръщението: двама дякони държат кандидата, а свещеникът или епископът поставя десницата си върху главата му; дяконите го потапят, докато ръката на свещеника или епископа докосне водата. При всяко потапяне свещеникът или епископът произнася едно от Лицата на Света Троица. Кодекси от XV в. нататък отразяват една по-нова практика — когато свещеникът каже “В името на Отца”, детето да бъде потапяно до коленете; при “и Сина” — до гърдите; а при “и Святаго Духа” — до над главата (разбира се, само за миг). Предписва се, в случай че детето е болно, то да бъде държано от свещеника с лявата ръка над купела, а с дясната да се полива с осветената вода.

Според Апостолските постановления кръстеният се възприемал от дякона или дяконисата в зависимост от пола му. Иполитовите канони говорят, че той се възприемал от презвитера, който го запечатвал с кръстен знак, помазвал го, изтривал го с платно, обличал го и го въвеждал в храма. При кръщения на деца детето се възприемало от “възприемник”. Платното, с което то се възприема, е засвидетелствано от най-ранни времена (Иполит. канони). То се наричало “саван”. По-късно под саван почнали да разбират платното, с което било обвито тялото на покойник, защото през това време “саванът” от кръщението се е пазел за погребението на същия човек.

Новопосветеният бил обличан в бял хитон. Едни кодекси поставят обличането на хитон след кръщението и преди миропомазването, а други — след миропомазването. Зенон Веронски († 380 г.) и св. Амвросий Медиолански († 397 г.) на Запад и св. Кирил Иерусалимски на Изток първи говорят за специална дреха, но те отразяват древна практика.

Древни кодекси говорят за покриването на главата на миропомазания с “диадема” или “*περικεφαλοία*” (шлем, каска). За такова покривало се говори

във всички ритуали (византийски, иаковитски, арменски, коптски, етиопски, маронитски, както и западните).

В дните на Светлата седмица верните прекарвали свободното си време “в светите църкви, веселейки се с псалми и химни и песни духовни, радвайки се и тържествувайки в чест на Христа, слушайки четенето на Божествените писания и наслаждавайки се със светите тайни. . .” (66 прав. на VI Всел. събор). През цялата седмица те носели светлата си дреха. По нея Западът нарича седмицата до Томина неделя “in albis”. Същият произход има и нашето название “Светла седмица”.

За свалянето на светлата дреха в осмия ден имаме свидетелства както от Изток, така и от Запад. Това ставало обикновено след съботната вечерня и било свързано с изкъпването на новопросветения и изпиране на дрехата му. За този обичай свидетелства още Тертулиан. Отделни кодекси повеляват свещеникът да поръча на “бабата или майката на новопросветения да не го изкъпват и да не измиват лицето му в продължение на седем дни, а на осмия да го измият и изкъпят, като остатъците от изкъпването да излеят на място, което никоой не тъпче, или в реката”. Този обред бил самостоятелен. Намираме го в много ритуали. Барбериновият евхологий помества една от съвременните наши три молитви при изкъпването. Останалите две намираме в евхологии от X–XI в. От рубриците на отделни евхологии научаваме, че това изпиране и изкъпване първоначално ставало в баптистерия или в купела от страна на свещеника. Св. Симеон Солунски говори, че през негово време свещеникът начевал обреда, а новопросветеният, в случай че е бил възрастен, или майката, ако е бил дете, довършвали обреда в специално място, като внимавали водата от този обред да не се излее на нечисто място.

Обредът на “пострижението” първоначално трябва да е ставал при първото подстригване на новопросветения, след деня на кръщението. Това първо “пострижение” получавало обреден характер. В първата молитва на “пострижението” от византийския ритуал четем: “Ти, Владико, . . . дошлия Твой раб, за да стори начало на стриженето косите на главата си, благослови го. . .” Това е била първата жертва от човешкото тяло, принесена на Бога от страна на новопросветения. Вероятно този обичай е христианизирание на езическия обичай, да се принасят в жертва на Аполон коси на деца в деня, когато те постъпвали в младежка възраст. На този обичай било дадено значението, което назореите давали на стриженето на косите си, а именно, че те се посвещавали на Бога и ставали притежание Божие. Подобно на обичая на назореите, които хвърляли косите си в огън, отделни рубрики на евхологии, както и св. Симеон Солунски повеляват подстриганите коси да бъдат поставяни на свещено място — под стълба на св. трапеза или да се хвърлят в св. купел, или пък да

се пазят в специален медальон.

СЪВРЕМЕННИЯТ ЧИН НА СВ. КРЪЩЕНИЕ

В основата на съвременния чин на св. Кръщение лежи западносирийският ритуал на това тайнство, но приспособен към кръщението на деца, взело връх след VI–VII в. Св. Църква е опростила старата дисциплина, като премахнала първия етап на подготовката и събрала в едно последование всички обреди, извършвани над кандидатите от първия ден на св. Четиридесетница до Томина неделя. Така се е получил нашият съвременен чин на св. Кръщение. Ето каква последователност имат днес тези обреди, извършвани в древността над възрастни.

Записване името на кандидата за оглашен. Чинът “Записване името на кандидата за оглашен” е трансформиран в чин “Наричане християнско име на детето”. Като се взело предвид, че Господ Иисус Христос бил обрязан и Му било дадено име на осмия ден от раждането Му, св. Църква започнала да извършва този чин в осмия ден от раждането на детето. То било занасяно в храма и над него се казвала молитва, която някога се чела при записването името на кандидата за оглашен: “Господи Боже наш, на Тебе се молим...” В кодекси от XIV–XV в. тази молитва стои с молитвите на 40-ия ден, което ще рече, че през този период детето се отнасяло в храма на 40-ия ден и тогава се извършвал и обредът “Наричане християнско име на детето”. През XVII в. този чин получил пълното си развитие — пред храмовите двери свещеникът слагал начало с “Благословен Бог наш...”, четял трисвято и отпустителния тропар на деня или тропара на храмовия светия, благославял челото, устата и гърдите на детето и след като казвал “Господу помолимся”, четял въпросната молитва. Тогава вземал детето и обърнат към храмовите двери, правел с него кръстен знак, като изпявал тропара “Радуйся, благодатная Богородице Дево...” и извършвал отпуст. Сега ние извършваме горния чин в началото на чина на оглашението, независимо в кой ден от рождението се извършва св. Кръщение. (Майката по онова време не вземала участие в този чин, защото до 40-ия ден се считала за нечиста.)

Обявяване на оглашен. Обредът, който някога се извършвал от епископа в първия ден на св. Четиридесетница и с който кандидатът бил обявяван за оглашен, сега не е самостоятелен, а се извършва непосредствено след обряда “Наричане християнско име на детето”. Рубриките все още повеляват да се развърже поясът на кръщаваното дете, после то да се събуе и да му се свалят горната дреха, да се обърне на изток, с ръце надолу, свещеникът да духне в лицето му три пъти, да благослови челото и гърдите му три пъти, да положи ръката си върху главата му и да прочете молитвата: “В Твое име, Господи Боже на истината... възлагам ръката си върху раба Ти... Запиши го в книгата Си на живота...” В нашия требник (София, 1949) рубриките са опростени с оглед кръщаване на бебета.

Катехизация. Катехизацията е отпаднала от съвременния чин на кръщение, понеже обикновено кръщаваните са бебета или деца. През време на св. Четиридесетница обаче още четем библейските четива, които някога са се чели на оглашените.

Заклинания. В оригинала на съвременния чин за оглашение са запазени само три заклінателни молитви, наречени в нашия требник “запретителни”. Това са: “Запрещава ти, дяволе, Господ. . .”, “Светият Бог. . .” и “Господи Саваот. . .”. Съставителите на нашия требник са съкратили този обред. Те са поставили само една от тях — “Господи Саваот. . .”, а молитвата от последното заклінание на епископа — “Вечний Владико Господи. . .”, поставили като втора. Сега запретителните молитви се произнасят веднъж, и то непосредствено след обряда за “обявяване на оглашен”.

Последно заклінание. От древния обред на изпитването и последното заклінание, извършвано някога от епископа, се е запазила само молитвата “Вечний Владико Господи. . .”. Сега свещеникът я чете, след като духне на устата, челото и гърдите на кръщавания. Гърците я четат след трите запретителни молитви.

Отхвърляне на сатаната и съединение с Христа. В гръцките евхологии досега е запазена рубриката, която повелява кандидатът да бъде бос, съблечен, с ръце вдигнати нагоре и обърнат на запад. В нашия требник е запазено само последното изискване — кандидатът да бъде обърнат на запад. В днешно време свещеникът пита, а възприемникът отговаря от името на детето: “Отричаш ли се от сатаната, от всичките му дела, от всичките му ангели, от всичкото му служение и от всичката му гордост?” Оглашеният или възприемникът му отговаря: “Отричам се.” Това се повтаря три пъти. Тогава свещеникът казва: “Духни и плюй на него.” Оглашеният или възприемникът му духа и плюе на него.

При извършването на обряда “съединение с Христа” гръцките евхологии досега са запазили рубриката, която повелява кандидатът да стои с ръце надолу, обърнат на изток. В нашия требник е запазено само последното изискване — кандидатът да бъде обърнат на изток. Свещеникът пита три пъти: “Съчетаваш ли се с Христа?” Оглашеният или неговият възприемник отговаря: “Съчетавам се.”

Изповядване на вярата. В днешно време свещеникът пита: “И вярваш ли в Него?” Оглашеният или неговият възприемник отговаря: “Вярвам в Него като в Цар и Бог”; и чете Никео-Цариградския символ на вярата. В гръцкия евхология се повелява Символът на вярата да се чете три пъти, а след всяко произнасяне на Символа свещеникът да задава въпроса за “съединението с Христа”. В нашия требник се изисква Символът да се чете веднъж, след което свещеникът да зададе въпроса за “съединението с Христа”.

Поклонение. Свещеникът казва: “И поклони Му се!”, а оглашеният или неговият възприемник се покланя, като казва: “Покланям се на Отца и Сина, и Святаго Духа, единосъщна и неразделна Троица.”

Молитва след отхвърлянето. Свещеникът казва: “Благословен Бог, Който иска да се спасят всички човеци...”; чете молитвата “Владико Господи Боже наш, призиви раба Си...”. С нея завършват обредите на оглашението.

Освещаване на водата. Свещеникът чете една лична молитва — “Добросърдечний и милостивий Боже...”, през време, когато дяконът произнася специална велика ектения. Следва евхаристийна молитва за освещаване на водата, в която могат да се различат класическите части на евхаристийните литургийни молитви, а именно: “Велик си, Господи, и чудни са Твоите дела... пролял си въздуха за дишане” (префацио); “Ангелските сили на Тебе служат... закриват лицето си” (санктус); “Защото Ти, бидейки Бог неописуем... и строши главите на загнездилите се там змии” (постсанктус и институцио); “Сам Ти, човеколюбивий Царю... освети тая вода” (епиклезис); “И дай ѝ благодатта на изкуплението... в Тебе, Бога и Господа нашего Иисуса Христа” (постепиклезис и интерцесия); “Защото на Тебе подобава...” (славословие). Съвременната рубрика повелява при епиклезата “Сам Ти, човеколюбивий Царю...” и при постепиклетичното изречение “Да се съкрушат под знака на Твоя кръст...” свещеникът да благослови водата по три пъти, като потопи пръстите си в нея.

Освещаване на елея. Свещеникът казва “Мир всем” и “Глави наша Господеви приклоним”, духа три пъти в съда с елея, благославя го три пъти и чете молитвата “Владико Господи, Боже на нашите отци...”. Казва: “Вонмем.” И като изсипва кръстообразно във водата от елея три пъти, изпява три пъти “Алилуйя” и прибавя: “Благословен Бог, Който просвещава и освещава всеки човек...” Тогава свещеникът помазва кандидата за кръщение с елея на закланието по челото, като казва: “Помазва се Божият раб (името) с елея на радост в името на Отца и Сина, и Святаго Духа. Амин”; после го помазва по гърдите, като казва: “За изцеряване душата и тялото”; по ушите, като казва: “За да слуша вярата”; “по ръцете, като казва: “Твоите ръце ме сътвориха и устройха”; по нозете, като казва: “За да ходи по стъпките на Твоите заповеди”. Рубриците на съвременния гръцки евхологий повеляват възприемникът да помаже с останалия в дланта му елея цялото тяло на кандидата. Клириците на БПЦ ползват предварително осветен елея, който нанасят по отделните части на тялото със специална миралка.

Кръщение. Кръщението става чрез трикратно потапяне на кандидата в осветената вода при произнасяне на кръщелната формула: “Кръщава се Божият раб (името) в името на Отца (амин) и Сина (амин), и Святаго Духа (амин).”

Обличане в бял хитон. Кръстеният се облича в бяла дреха през време на четенето на Пс. 31. Свещеникът казва: “Облича се Божият раб (името) в хитона на правдата в името на Отца и Сина, и Святаго Духа. Амин.” После той изпява тропара на глас осми “Ризу мне подажд...”. Формулата на обличането и тропарът са от обряда на обличането, но Пс. 31 е от древния входен антифон, който се изпява през време на литията от баптистерия до централния храм.

Следкръщелни обреди. Тъй като кръщаваните са бебета или малки деца, което се извършва по всяко време на годината, причестяването и катехизацията от Светлата седмица са отпаднали.

Обредът на изкупването днес става веднага след прочитането на библейските четива (апостол и евангелие). В гръцките евхологии досега стои рубриката “След седем дни пак донасят детето в църква, за да бъде изкупано”. Свещеникът чете три молитви: “Ти, Който си подарил на раба Си изкупление. . .”; “Владико Господи Боже наш, Който си подарил чрез купела небесно осияние на кръщаваните. . .”; “Облеклият се в Тебе. . .”. И поръсва детето с чиста вода, като казва: “Ти се оправда, ти се просвети. . .” След това взема гъба, потапя я във водата и с нея измива лицето и тялото на детето, като казва: “Ти се кръсти. Ти се просвети. . .” Нашият требник съдържа само първата и третата от горните молитви.

Обредът на “пострижението” сега е преместен в края на чина на кръщението. Той се състои от две молитви — “Владико Господи Боже наш, Ти, Който със Своя образ. . .” и “Господи Боже наш, Който чрез пълнотата на купела със Своята благод. . .”, последвани от “пострижението”. Свещеникът “постригва” кръстообразно косите на детето, като произнася формулата “Постригва се Божият раб. . .”. В нашия требник е запазена само главопреклонителната молитва, т.е. само втората от горните молитви.

Следва сугуба ектения, в която се споменават и възприемникът, и отпусът “Иже во Иордане креститися изволивий от Иоанна нашего ради спасения, Христос истинний Бог наш. . .”.

НЯКОИ ОСОБЕНОСТИ В ЧИНА НА СВ. КРЪЩЕНИЕ, ЗАПАЗЕНИ ПО ПРЕДАНИЕ

При началния възглас на тайнствената част “Благословено царство. . .” свещеникът прави кръстен знак с евангелието над купела. В пасхалния период след този възглас се пее: “Христос воскрес” (3 пъти).

Гърците досега освещават елея при всяко кръщение така. Върху дясната длан на възприемника, подпряна от лявата, се поставя съд с елей. Свещеникът осветява елея с осветителната молитва, изсипва в купела от него, като пее “Алилуйя” и налива в дланта на възприемника известно количество елей. Тогава потапя двата пръста или показалеца на дясната си ръка в елея, после, като прави кръстен знак, помазва отделните части на тялото и взема детето от този, който го държи. В тоя момент възприемникът помазва цялото тяло на кръщаваното с останалия в шепата му елей.

В нашите требници не е отбелязан обредът на връщането на запалена свещ. Той е дъвен и трябва да се извършва при произнасяне на словата: “Тъй да светне пред човеците светлината ви, та като видят добрите ви дела, да прославят небесния ваш Отец” (Мат. 5:16).

Обхождането на купела при пеенето на припева “Елици во Христа крестистесе. . .”, което замества древната лития от баптистерия до централния храм, се извършва, като свещеникът държи запалена свещ и кадилница, а възприемникът запалена свещ и детето. Те обикалят три пъти купела и свещеникът кади застаналия срещу него възприемник с детето на скута. Накрая свещеникът кади иконите и народа.

СЪКРАТЕНО СВ. КРЪЩЕНИЕ ПОРАДИ СТРАХ ОТ СМЪРТ

В случай, че детето е заплашено от смърт, свещеникът го кръщава със следния съкратен чин.

Той поставя началото с “Благословено царство. . .” и трисвятое. Чете осветителната молитва “Господи Боже Вседержителю, Создателю на всичката видима и невидима твар. . .”. Излива елей в осветената вода, като пее “Алилуйя” и кръщава детето с формулата “Кръщава се Божият раб. . .”, като го потапя три пъти във водата. Тогава миропомазва новокръстеното по приетия начин, произнасяйки формулата “Печат дара Духа Святаго”. Обличат детето и извършват обхождането на купела три пъти с обичайното кадене при пеенето “Елици во Христа крестистесе. . .” и свещеникът извършва отпуст. Този чин е запазил литията, а е изпуснал да отбележи причестяването, към което води литията. За да бъде посвещението пълно, ще трябва след кръщението и миропомазването свещеникът да причести детето.

При липса на свещеник, когато има опасност от смърт, детето може да бъде кръстено от дякон или мирянин — мъж или жена. Детето бива потапяно три пъти в чиста вода при произнасяне на формулата “Кръщава се Божият раб. . .”. Ако детето оздравее, свещеникът довършва по-късно чинодействието на св. Кръщение по следния начин: поставя началото с “Благословено царство. . .” и трисвятое; възприемникът чете Символа на вярата; свещеникът чете молитвата на миропомазването “Благословен си, Господи Боже вседержителю. . .” и миропомазва детето по приетия ред; тогава той чете и извършва всичко докрай по нормалния чин.

В случай, че е опасно за живота на детето потапянето му във вода, то може да бъде кръстено чрез трикратно поръсване или изливане на вода върху главата му при произнасяне на кръщелната формула. Това кръщение се нарича клиническо. Кръстеният правилно, т.е. чрез трикратно потапяне във вода или чрез поливане с вода “в името на Отца и Сина, и Святаго Духа” от православен християнин (апостолско правило 49 и 50), не се кръщава отново (апостолско правило 47).

НЯКОИ ВАЖНИ КАНОНИЧЕСКИ ПРАВИЛА ОКОЛО СВ. КРЪЩЕНИЕ

Материалният елемент на св. Кръщение е чиста вода, а формата — произнасянето на формулата “Кръщава се Божият раб (името) в името на Отца (амин) и Сина (амин), и Святаго Духа (амин)” при трикратно потапяне във водата.

Извършител е епископът или презвитерът, а в краен случай, при опасност от смърт — и дяконът или дори мирянин.

Обект на това тайнство може да бъде само жив човек, некръстен дотогава. Кръщението се извършва по всяко време, на всяко място и при всички обстоятелства. По правило обаче то трябва да се извършва в храма, преди или след литургия, в кръщелния купел.

При нормални обстоятелства кръщаваният трябва да има възприемник, който да е православен, с чист живот и в телесна и душевна зрелост. Родителите не могат да бъдат възприемници на своите деца (53 правило на VI Всел. събор); свещеникът също не може да бъде възприемник на дете, което кръщава (200 правило на номоканона при Великия требник), но когато при опасност от смърт кръщава някого в отсъствие на трети, той се счита за възприемник на кръщавания (Велик требник).

От най-ранни времена, особено след IV в., при кръщението си всеки християнин получавал ново име, обикновено взето от Свещ. Писание на Стария Завет (Моисей, Исаия, Илия и пр.) или на Новия Завет (Лидия, Петър, Павел и пр.), или от агиографията (Георги, Димитър, Екатерина и пр.), или име, изразяващо християнска добродетел (Вяра, Надежда, Любов и пр.), или изразяващо християнска мисъл (Теофил, Теодор, Христофор и пр.). Православната църква никога не дава на новокръстен името Исус.

ТАЙНСТВО МИРОПОМАЗВАНЕ

СЪЩИНА НА СВ. МИРОПОМАЗВАНЕ

Второ в реда на тайнствата е св. *Миропомазване*. То се преподава веднага след св. Кръщение. Православната църква го включва в чина на кръщението, за да подчертае връзката между двете тайнства, които заедно със св. Евхаристия образуват тайнствата на християнското посвещение. Миропомазването е тайнство, чрез което очистеният от всеки грях и възроден за нов живот в тайнството Кръщение получава дара на Светия Дух. То се състои в помазване на отделни части на тялото на новокръстения с осветено от епископ миро при произнасянето на формулата “Печат дара Духа Святаго”.

Отделните понятия, ползвани като названия на тайнството Миропомазване, ни разкриват същността му. Преданието винаги е свързвало това тайнство

с “дара на Светия Дух”, преподаван от св. апостоли чрез възлагане на ръце. Това е най-старото название на св. Миропомазване. Под влияние на св. апостол Павловия израз — “А Тоя, Който утвърждава нас с вас в Христа и ни помаза, е Бог; Той ни и запечата и даде залога на Духа в сърцата ни” (2 Кор. 1:21–22), св. Църква започнала да нарича това тайнство и с други названия.

Тайнството било наречено “печат” (на гр. *σφραγίς*), “помазване” (на гр. *χρίσμα*), “миро” (на гр. *μύρον*), “усъвършенстване” (на гр. *τελείωσις*; на лат. *consumatio, perfectio*), “утвърждение” (на гр. *βεβαίωσις*, на лат. *confirmatio*). Преподаването чрез възлагане на ръце, а по-късно чрез осветено миро тайнство дава и изпълва кръстения със Светия Дух, Който “запечатва” Новия Завет в сърцето му, “помазва” го с Христовото благоухание, което християнинът е длъжен да разпространи из целия свят, “усъвършенства” и “утвърждава” в него силите, приети при кръщението, за да се бори с демона и да проповядва евангелието.

ИСТОРИЯ НА СВ. МИРОПОМАЗВАНЕ

Отците на Църквата свързват тайнството Миропомазване с кръщението на Господа, след което “Дух Свети слезе върху Него” (Лука 3:22) и с деня Петдесетница, когато апостолите “се изпълниха с Дух Свети” (Деян. 2:1–4). Историческата новозаветна книга Деяния на светите апостоли ни дава възможност да видим, че апостолите извиквали над кръстените Светия Дух. Там се казва за апостолите: “възлагаха ръце и те приемаха Духа Святаго” (Деян. 8:9–17); след като св. апостол Павел кръстил 12 души в Ефес, той възложил над тях ръце и слязъл върху им Дух Свети (Деян. 19:1–7).

Тертулиан и св. Киприан Картагенски говорят за възлагане на ръце и бележене със знака на св. кръст новокръстените при извършване на това тайнство. В края на IV в. св. Кирил Иерусалимски и Апостолските постановления казват, че това тайнство се преподавало чрез помазване на отделни части на тялото на новокръстения със св. миро. Св. Кирил Иерусалимски и Астерий Амасийски ни съобщават и формулата “печат дара Духа Святаго”, с която се придружава помазването.

Най-древните чинове на миропомазването (Апостолското предание, Египетският диатаксис и Иполитовите канони) говорят за помазване с “евхаристиен елеи”, освещаван от епископа в момента на кръщението. В Серапионовия евхологий XVI молитва е надписана “Молитва на хризмата, когато се помазват кръстените”. От съдържанието ѝ става ясно, че тя е за освещаване материята на мирото и за помазване на кръстените. Същата практика намираме и в Апостолските постановления, където молитвите стоят под рубриката “Евхаристия за тайнственото миро”. Според едно предание Теофил Александрийски през 390 г. наредил освещаването на мирото да става веднъж в годината. Антиохийският монофизитски патриарх Петър Гнафевс (V в.) наредил освещаването на мирото да става в присъствието на целия народ.

Във Византия дълго се задържала практиката, мирото да се освещава на Велики четвъртък от местния архиерей. Нея отбелязват евхологиите — Барберинов (VIII–IX в.), Криптофератски Висарионов (XI в.), Алациев (1260 г.) и дори един евхологий X 724 от XV–XVI в. на Атинската библиотека. Св. Симеон Солунски († 1429 г.) обаче съобщава, че през негово време мирото се освещавало на Велики

четвъртък от Вселенския патриарх.

Барбериновият евхологий дава състава на материята на мирото и самия чин на освещаването му от епископа на Велики четвъртък. Според него мирото се приготвяло така: елементите кипери, ери, аспалата и расдон се накълцвали на малки парчета и се слагали в калайдисан котел с вода да киснат два дни; на третия ден към тях се изливали шест литра зехтин и почвало варенето, което продължавало целия ден; на четвъртия ден към тази смес се прибавяли и елементите амоми, ксилокареофило, мировалано, касамон, касна и варенето продължавало целия ден; към тази смес се прибавяли и елементите тереминт, смирна и балсам. На Велики четвъртък, през време на великия вход, първият презвитер носел съда с миро, който се поставял на св. трапеза “до първия дискос”. След анафората и след възгласа “И да бъдат милости великаго Бога. . .” архидяконът казал: “Вонмем”; архиереят благославял три пъти мирото, коленичел и прочитал две молитви: “Господи на милостите и Отче на светлините. . .”, “Мир всем”, “Глави наша. . .” и “На Тебе, Бога на всички, и Царю. . .”. Същия чин отразява и Кристофератският Висарионов евхологий. Алациевият евхологий отразява друга практика. Мирото се освещава преди литургията с две молитви: “Мир всем. Господу помолимся. Господи и Изкупителю на нашата природа. . .” и “Мир всем. Господу помолимся. Боже велики и вишни. . .”. През време на великия вход скевофилакът пренасял осветеното миро и то се поставяло на св. трапеза.

Печатните гръцки евхологии, макар че дават много повече елементи на материята на мирото (38 елемента), отразяват чина на освещението, даден в Барбериновия евхологий. В студията на Макариополския епископ Николай — “Св. миро” (ГДА, т. V, 1955–1956), са дадени сведения за чина на освещението на светото миро в отделните Църкви.

Древните писмени паметници отразяват различни практики на миропомазване. Апостолското предание на Иполит Римски, а след него и всички паметници, които ползват този първоизвор, а именно Египетският диатаксис, Иполитовите канони и Заветът на Господа нашего Иисуса Христа, говорят за две помазвания с осветеното миро, което се извършва след кръщението. Първото извършвали презвитерите непосредствено след излизането на кръстените от водата, а второто — епископът, който възлагал ръка над новокръстените и ги помазвал отново със същото миро. Римокатолическата църква е възприела практиката на двойното помазване — първото от страна на презвитера веднага след кръщението, а второто, наречено конфирмация, от страна на епископа. След VIII в. поради невъзможност от страна на епископа да присъства на всички кръщения, за да извършва конфирмацията на кръстените в неговата епархия, римокатолиците почнали да забавят конфирмирането. След IV Латерански събор (1215 г.) Римокатолическата църква наредила децата да се конфирмират масово на четири- или дори на седемгодишна възраст, а през XVIII и XIX в. — на дванадесетгодишна възраст. Съвременното законодателство говори за “седемгодишна възраст”, но дава правото на специално упълномощени от епископа презвитери да конфирмират веднага след кръщението. В този случай първото помазване, което се извършва от презвитер, отпада. Изтокът възприел обичая на едно помазване, като дава право на всички презвитери да миропомазват. Ето защо на Изток миропомазването става както в древността веднага след кръщението.

Византийският и арменският ритуали в началото запазили ръковъзлагането при прочитането на молитвата на миропомазването, но след IV в., по дисциплинарни съображения, го отменили. Долната таблица ще ни даде възможност да видим как Цариградската църква разпределила двата акта — ръковъзлагането и помазва-

нето, които в началото се извършвали в тайнствата Ръкоположение, Миропомазване, Покаяние и Елеосвещение.

Ръкоположение	Миропомазване	Покаяние	Елеосвещение
с ръковъзлагане без помазване	без ръковъзлагане с помазване	без ръковъзлагане без помазване	с ръковъзлагане с помазване

Ръковъзлагането било характерно действие в Александрийския ритуал, отбелязано от Евлогий Александрийски (580–607 г.), запазено досега при миропомазването в Коптската и Етиопската църкви.

Някои кодекси, отразяващи византийския ритуал от началото на второто хилядолетие, предвиждат велика или малка ектения през време, когато свещеникът чете молитвата на миропомазването. В тях намираме до три молитви на миропомазването. То давало по-голяма самостоятелност на чина на тайнството Миропомазване.

Докато св. Кирил Иерусалимски говори за помазването само на челото, ушите, носа и гърдите, по-късни кодекси говорят за помазването и на други части на тялото, като ръцете, колената, очите, гърлото, устата и корема. Други не сочат частите на тялото, а предписват да се помажат “само органите на сетивата”.

Евхологии от IX в. нататък предписват при помазването на отделните части на тялото свещеникът да произнася не само приетата дотогава формула (“Печат дара Духа Святаго”), а и други, например при помазването на носа — “Помазание обручения Духа Святаго” или “Помазание обручения царствия небеснаго”, при помазването на ушите — “Помазание общения живота вечнаго” или “в слушания вери”, при помазването на ръцете — “в всякое дело благое” и пр., и пр.

Миропомазването ставало в главния храм, където се извършвала св. Евхаристия. След извършването на кръщенията в баптистерия, начело с духовенството новокръстените, облечени в белите си хитони и със запалени свещи в ръка, тръгвали към храма. През време на тази лития те пеели входния антифон — Пс. 31 с припев “Елици во Христа крестистесьа...”. В средната част на храма те били миропомазвани, след което входът следвал към олтара. Новопросветените заставали пред големия олтар, както свидетелства св. Григорий Назиански, а свещенослужителите се изкачвали на олтара и започвали литургията на словото. След нея почвала проскомидията, когато новокръстените за първи път извършвали своите приношения от хляб и вино. Тогава се извършвала и литургията на верните, в края на която новопросветените се причестявали.

Когато масовите кръщения били отменени, защото се наложила практиката, децата да се кръщават скоро след тяхното раждане, миропомазването пак ставало веднага след кръщението. Псалом 31 от входния антифон почнали да четат при обличането на детето, а припевът му пеели при трикратното обикаляне на купела. Към новия чин били прибавени библейски четива — апостол и евангелие, и след кръщелните обреди. Така се оформил съвременният чин на кръщението, който обхванал тайнството Кръщение и тайнството Миропомазване с начално оглашение и следкръщелни обреди.

СЪВРЕМЕННИЯТ ЧИН НА СВ. МИРОПОМАЗВАНЕ

След кръщаването на кандидата, докато се чете Пс. 31 или, ако няма четец,

след като сам прочете Пс. 31, свещеникът чете молитвата на миропомазването “Благословен си, Господи Боже вседержителю, извор на благата...”. Тогава той помазва кръстения със св. миро накръст по челото, очите, ноздрите, устата, ушите, гърдите, ръцете и нозете, като при всяко помазване казва: “Печат дара Духа Святаго. Амин.” По-правилно е възприемникът да казва “Амин”.

НЯКОИ ВАЖНИ КАНОНИЧЕСКИ ПРАВИЛА ОКОЛО СВ. МИРОПОМАЗВАНЕ

Материята на тайнството Миропомазване е св. миро, а формата — кръстообразното помазване при произнасянето на формулата “Печат дара Духа Святаго”.

Извършител на тайнството Миропомазване е епископът или презвитерът, а обект на тайнството е само жив човек, който е бил кръстен. То се извършва веднага след кръщението. Когато кръщението е направено от дякон или мирянин при опасност от смърт, миропомазването се извършва в най-близко време след отминаване на горната опасност.

Това тайнство се извършва само веднъж. Но когато някой се отрече от Христа, а след това разкаян се върне отново в Църквата, то се извършва отново върху него.

Отделно от св. Кръщение св. Миропомазване се извършва в следните случаи:

1. Над правилно кръстени инославни, които искат да влязат в Православната църква, например лутерани, калвинисти и ония римокатолици и арменогригорияни, които не са били конфирмирани.

2. При помазване на цар.

3. Когато при опасност от смърт кръщението е извършено от дякон или мирянин.

При приемането на инославни в Православната църква първо се извършва обредът, вписан в книгата “Чинопоследование соединяемых из иноверных к православной церкви” и в “Книга чинов присоединения к православию” и тогава става миропомазването. В първата книга намираме “Чин, како приемати к православной вере приходящих, иже измлада воспитани биша вне православния церкви, крещение же истинное имущих, во имя Отца и Сина, и Святаго Духа”, даден и във Великия требник (гл. 107), и в Николаевичевия допълнителен требник; а във втората книга — “Чин, еже како миром помазати к православней вере приходящих и церкви соборной соединяющихся”, даден и във Великия требник.

ТАЙНСТВО ЕВХАРИСТИЯ (СВ. ПРИЧАСТИЕ)

Третото в реда на тайнствата е св. *Причастие*. То се преподава веднага след миропомазването. Така трите тайнства Кръщение, Миропомазване и Причастие образуват единство, чрез което се извършва посвещаване в християнството. От този ден нататък всеки християнин има право да се причестява във всяка литургия, извършена от православен свещеник или епископ.

На Запад, в първите векове на християнството, както и дълго след първото хилядолетие, са причестявали децата след кръщението и миропомазването им. След X в. и те причестявали бебетата с няколко капки от честната кръв, поставени върху